

KÜLTÜREL VARLIKLARA İLİŞKİN ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK KURALLARI KAPSAMINDA, ERMENİSTAN VE AZERBAYCAN ARASINDAKİ ÇATIŞMALARDA ZARAR GÖREN KÜLTÜREL VARLIKLARDAN DOLAYI SORUMLULUK

INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW RULES ON THE PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE, ARMENIA AND AZERBAIJAN CONFLICTS AND THE DAMAGED CULTURAL HERITAGE DUE TO THESE CONFLICTS

Mustafa ERÇAKICA*

Makale Bilgi

Gönderi: 18/01/2021
Kabul : 01/03/2021

Anahtar Kelimeler

*Kültürel Varlıklar,
Al Mahdi Kararı,
Chiragov Kararı,
Dağlık Karabağ.*

Article Info

Received: 18/01/2021
Accepted: 01/03/2021

Keywords

*Cultural Properties,
Al Mahdi Decision,
Chiragov Decision,
Nagorno Karabakh.*

Özet

<https://doi.org/10.21492/inuhfd.862785>

Kültürel varlıklar, insanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar, insanların ve toplumların yaşamlarının maddi ve manevi boyutlarını ortaya koyan, bütün değerlerin izlerini taşıyan miraslar olup insanlığın ortak değerlerini de taşımaktadır. Silahlı çatışmalar sırasında kültürel varlıkları korumayı hedefleyen düzenlemeler de uluslararası insancıl hukukun bir parçasıdır. Bu düzenlemelere bakıldığında, kültürel varlıkların aslında silahlı çatışmalardan zarar görmemesi gerektiği anlaşılmaktadır. Oysa Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan çatışmalar, özellikle Dağlık Karabağ'da birçok kültürel varlığın tahribatıyla sonuçlanmıştır. Bu varlıklara verilen zararın sorumluluğunun ortaya konulması elzemdir. Çalışmada bu güncel durum ele alınmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle kültürel varlıkların korunmasına ilişkin uluslararası insancıl hukuk kurallarına değinilecektir. Bunun ardından, Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan silahlı çatışmalar sırasında kültürel varlıkların zarar gördüğüne ilişkin iddialara yer verilecektir. Hangi süjelerin uluslararası sorumluluğunun gündeme getirilebileceğine ilişkin bir inceleme de yapılacaktır. Bu kapsamda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Chiragov ve diğerleri Ermenistan'a karşı kararına değinilirken, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Al Mahdi kararının da Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmalarda yaşananlar açısından yol gösterici olma durumu tartışılacaktır.

Abstract

Cultural heritage belongs to the humanity and reveal the material and spiritual dimensions of the lives of people from the very beginning of human history to the present. They also reflect the common values of humanity. The regulations that aim to protect cultural properties during the armed conflicts are considered as parts of the international humanitarian law. Today it is an obligation not to harm cultural properties during the armed conflicts. However, the conflicts between Armenia and Azerbaijan destroyed many cultural properties, especially in Nagorno-Karabakh. It is very important to designate the responsibility because of this damaging acts against the cultural properties. This current situation is examined in this article. With considering these issues, first of all, international humanitarian law rules regarding the protection of cultural properties will be mentioned in this article. Secondly, claims regarding the damage to cultural properties during the armed conflict between Azerbaijan and Armenia will be mentioned. The issues on international responsibility and the possible law subjects that could be considered as responsible from the relevant international humanitarian law violations will be evaluated. In this context, while the Chiragov and others v Armenia decision of the European Court of Human Rights will be mentioned, the International Criminal Court's Al Mahdi decision will be discussed in order to see if the decision could be a guide also for the destruction of cultural properties in the armed conflict that was between Azerbaijan and Armenia.

I. GİRİŞ

Kültürel varlıklar, insanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar, insanların ve toplumların yaşamlarının maddi ve manevi boyutlarını ortaya koyan, bütün değerlerin izlerini taşıyan miraslardır¹. Kültürel varlıklar geçmişten geleceğe uzanan bir yoldur². Günümüzde, kimi zaman kültürel varlık ifadesi yerine kültürel miras teriminin de kullanılmaya başlandığı görülmektedir³.

Kültürel varlıklar bütün insanlık için büyük önem taşımaktadır. Ancak silahlı çatışmalar sırasında çatışma taraflarının, karşı tarafının kimliğine zarar vermek amacıyla, onun kültürünün bir parçası olarak kabul ettiği bazı varlıklara saldırdığı görülmektedir. Günümüzde uluslararası hukukta kültürel varlıkların korunması, kültürel haklara saygı duyulmasının ve ihlal edilmemesinin de bir gereği olarak kabul görmektedir⁴. *Soft law*⁵ yaratma etkisi kabul edilen⁶ UNESCO Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi'nin⁷ ilk maddesinde kültürel çeşitliliğin önemi vurgulanmış, dördüncü ve beşinci maddelerinde ise kültürel varlıkları korumanın insan haklarına saygının bir gereği olduğu ortaya konulmuştur⁸. Bu doğrultuda çalışmada ilk olarak silahlı çatışmalar sırasında kültürel varlıkları korumaya yönelik olarak kabul edilen ve silahlı çatışmalarda tarafların kültürel varlıklara zarar vermelerini engelleyen uluslararası insancıl hukuk kurallarına ilişkin bilgi verilecektir.

Dağlık Karabağ'da yaşanan Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki silahlı çatışmalarda kültürel varlıkların zarar gördüğü ve bu konudaki uluslararası insancıl hukuk kurallarının ihlal edildiği bilinmektedir; ancak henüz bu konuya ilişkin bir yargılama yapılmadığı, uluslararası sorumluluk kurumunu işleten bir girişimin başlamadığı görülmektedir. Öte yandan, insanlığın ortak mirası olan kültürel varlıkların korunması için bu ihlallerin yaptırımsız kalmaması önem taşımaktadır. Bu nedenle çalışmada ikinci olarak, yakın dönemde gündemi oldukça meşgul eden Dağlık Karabağ sorunu, kültürel varlıkların gördüğü zarar ve bu konudaki uluslararası insancıl hukuku kuralları kapsamında ele alınacaktır. Anılan ihlallerden sorumlu olan süjelerin sorumluluğunun hangi yöntemlerle ortaya konulabileceğine ilişkin çözüm önerilerine de yer verilecektir.

Yukarıda anılanlar ışığında aşağıda yer alan bölümlerde önce kültürel varlıkların korunmasına ilişkin uluslararası insancıl hukuk düzenlemelerine yer verilecektir. Ardından, Azerbaycan ve Ermenistan arasında uzun süredir yaşanan uyuşmazlığın ana konusu olan Dağlık Karabağ sorununa ve 10.10.2020 tarihli andlaşmaya değinilecektir. Çalışmanın devam eden bölümünde Dağlık Karabağ'da yaşanan çatışmalarda kültürel varlıklara ilişkin uluslararası insancıl hukuk ihlalleri iddialarına değinilecektir. Bu kapsamda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'nin *Chiragov* ve diğerleri Ermenistan'a karşı kararına ve Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin *Al Mahdi* kararına konuyla bağlantılı olduğu noktalarda değinilecektir. Çalışmada değinilen bir diğer konu, söz konusu uluslararası insancıl hukuk ihlallerinden kaynaklanan uluslararası sorumluluğun tartışılmasıdır.

II. KÜLTÜREL VARLIKLARIN KORUNMASINA İLİŞKİN ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK DÜZENLEMELERİ

Kültürel varlıkların korunması, günümüzde gittikçe önem kazanan bir konudur. Yine de, özellikle yaşanan silahlı çatışmalarda kültürel varlıkların korunmadığı, bilinçli bir şekilde tahrip edildikleri görülmektedir. Öte yandan, bu konuyla ilgili birçok uluslararası insancıl hukuk

¹ ÇAKIRCA, Düzgün: "Savaşın Savunmasız Düşmanı-Kültürel Miras", MÜSBİD, 4(6), 2015, s.19.

² Cultural Rights Note by the Secretary-General, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 09.08.2016, A/71/317, <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/71/317> (Erişim Tarihi: 27.12.2020).

³ ÇOKIŞLER, Elvan: "Silahlı Çatışmalar Sırasında Kültürel Malların Korunması Rejimi: Tarihsel Gelişimin Analizi", Uluslararası İlişkiler, 16(61), 2019, s.56.

⁴ Information by Azerbaijan to the study on intentional destruction of cultural heritage (Responses to the Questions by Ms. Karima Bennoune, Special Rapporteur in the Field of Cultural Rights), <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/CulturalRights/DestructionHeritage/States/Azerbaijan.pdf> (Erişim Tarihi: 27.12.2020), s.1. Ayrıca bkz: FRANCONI, Francesco: "Beyond State Sovereignty: The Protection of Cultural Heritage as a Shared Interest of Humanity", Michigan Journal of International Law, 25(4), 2004, s.1212.

⁵ Uluslararası hukukta *soft law* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: DOST, Süleyman: "Uluslararası Hukukta Bağlayıcı Olmayan Hukuk", Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 14(173-174), 2019, s.36.

⁶ FRANCONI, s.1219.

⁷ UNESCO Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi, <https://www.unesco.org.tr/pages/180/17> (Erişim Tarihi: 06.12.2020).

⁸ Ayrıca İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin çeşitli maddelerinde de birtakım haklardan bahsedilirken kültüre değinildiği, ilgili hakların kültürün bir parçası olarak kabul edildiği görülmektedir. bkz: FRANCONI, s.1212-1213.

kuralının olduğu da bilinmektedir. Bu doğrultuda, çalışmanın norm boyutunun çerçevesini çizmek adına, bu bölümde kültürel varlıkların korunmasına ilişkin uluslararası hukuk kurallarına özet bir şekilde değinilecek, ardından da kültürel varlıkların korunmasına ilişkin uluslararası insancıl hukuk kurallarına değinilecektir. Silahlı çatışmalarda kültürel varlıkların zarar görmesi durumunda bireysel sorumluluğa da giriş mahiyetinde değinilecektir.

A. Uluslararası Hukukta ve Uluslararası İnsancıl Hukukta Kültürel Varlıkların Korunmasına İlişkin Düzenlemeler

Kültürel varlıkların öneminin anlaşılmasıyla birlikte, silahlı çatışmaların olmadığı süreçlerde de korunması için uluslararası bir rejim yaratılmaya çalışılmıştır. Kronolojik olarak bakılırsa, öncelikle bölgesel örgütlenmelerin en önemli örneklerinden olan Avrupa Konseyi bünyesinde 1954 yılında Avrupa Kültür Sözleşmesi yapıldığı, bu sözleşmenin birinci maddesinde ortak kültürel mirası koruyacak önlemler alınması gerekliliğinin düzenlendiği görülmektedir. 1970 yılında ise, Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Yasaklanması için Alınacak Tedbirlere İlişkin Uluslararası Sözleşme yapılmıştır. Bu sözleşme ile hırsızlık, kaçak kazı, kanunsuz ithal ve ihraç tehlikelerine karşı kültürel varlıkların korunmasının devletlerin yükümlülüğü olduğu vurgulanmıştır⁹.

1972’de Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme yapılmıştır. Bu sözleşmeye göre dünyadaki kültürel varlıklar, insanların tahrip edici eylemleri yanında, çürüme gibi zarar verici durumlardan da korunmalıdır. 2001’de UNESCO Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi yayınlanmıştır. Bağlayıcılığı olmayan bu metin, kültürel çeşitliliğin ve kültürel hakların önemini vurgulamıştır. 2003’te Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin yapıldığı da görülmektedir. Bu sözleşme ile, kuşaktan kuşağa aktarılan uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler ve beceriler gibi somut olmayan kültürel miras korunmaktadır. Bu uluslararası sözleşmelerin yanında, UNESCO aracılığıyla 1972 yılında kurulan Dünya Miras Fonu ve 1995 yılında kurulan Dünya Mirası Merkezi de kültürel varlıkların korunması için çalışmalarını sürdürmektedir¹⁰. Ancak çalışma kapsamı itibariyle bunların ayrıntılarına değinilemeyecektir.

Bu çalışmada, silahlı çatışmalar sırasında kültürel varlıkları korumayı hedefleyen ve uluslararası insancıl hukukun bir parçası olan düzenlemelere değinilecektir. Tarihsel süreç içerisinde birtakım gelişmeler olsa da, özellikle İkinci Dünya Savaşı öncesinde kültürel varlıkların korunmasına ilişkin yapılmaya çalışılan birçok uluslararası andlaşma girişiminin başarısızlıkla sonuçlandığı görülmektedir. Kültürel varlıkların uluslararası hukukun gündemine alınıp, ayrıntılı bir düzenlemenin yapılması için, insanlığın iki büyük dünya savaşını tecrübe etmesi ve ne yazık ki bu tecrübelerde kültürel varlıkların tahrip edilmesi, yıkılması ya da çalınması gerekmiştir¹¹.

İkinci Dünya Savaşı ertesinde, Nazi yönetiminin en önemli isimlerinden olan *Alfred Rosenberg* ile ilgili Nuremberg Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi’nde yapılan yargulamalarda, şüpheli hakkında iddianeme hazırlanmış ve *Rosenberg*’in karıştığı suçlar arasında Doğu Avrupa’daki bölgelerde gerçekleştirilen işgaller sırasında kültürel varlıklara sistemli bir saldırı gerçekleştiği belirtilmiştir. *Rosenberg* suçlu bulunup, ölüm cezasına çarptırılmıştır¹². *Rosenberg* ile ilgili karar, 1954 yılında yapılan Silahlı Çatışma Halinde Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (1954 Tarihli Sözleşme)’nin hazırlanmasına da zemin hazırlamıştır¹³. Ancak anılan sözleşmeye değinmeden önce, uluslararası insancıl hukuk kurallarının temel metinleri olan düzenlemelere, konuyla ilişkileri çerçevesinde bakılacaktır.

⁹ İlgili sözleşmelerin metinleri için bkz: <https://www.unesco.org.tr/Pages/158/177/S%C3%B6zle%C5%9Fmeler> (Erişim Tarihi: 06.12.2020).

¹⁰ ÇAKIRCA, s.22. Anılan sözleşmelerin metinleri için bkz: <https://www.unesco.org.tr/Pages/158/177/S%C3%B6zle%C5%9Fmeler> (Erişim Tarihi: 06.12.2020), Ayrıca bkz: Cultural Rights Note by the Secretary-General, s.6, prgrf.14-31.

¹¹ NAHLIK, Stanislaw: “International Law and the Protection of Cultural Property in Armed Conflicts”, *Hastings Law Journal*, 27(5), 1976, s.1077.

¹² YAVUZ, Hakan: “Bir Savaş Suçu Olarak Kültürel Miras Niteliğindeki Eserlere Yönelik Saldırı Eylemi Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin Al Mahdi Kararı Üzerine Bir İnceleme”, *Ankara Barosu Dergisi*, (3), 2017, s.175.

¹³ 1954 Tarihli Sözleşme’nin metni için bkz: 1954 Tarihli Silahlı Çatışma Halinde Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263666/silahlı-bir-catisma-halinde-kultur-mallarinin-korunmasi-.html> (Erişim Tarihi: 01.12.2020). Tarihsel süreçte kültürel varlıkların korunmasına ilişkin olarak öne çıkan temel hukuki belgeler, 1863 tarihli Lieber Kanunu, 1868 Saint Petersburg Deklarasyonu ve 1874 tarihli Brüksel Deklarasyonu olarak kabul edilmektedir. ÇOKIŞLER, s.60. 1904 tarihli Roerich Sözleşmesi de, Amerika’daki devletler arasında yapılan, kültürel varlıkların korunmasına ilişkin bölgesel bir sözleşmedir. Bu sözleşme 1935 tarihinde geliştirilerek Washington Sözleşmesi olarak yapılmıştır. ÇAKIRCA, s.25-26. Kültürel varlıkların korunması için hukuki koruma yaratma çabalarının tarihsel gelişimi ve felsefi süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: ÇOKIŞLER,

Silahlı çatışmalara ilişkin en temel belgeler olarak kabul edilen 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri, silahlı çatışma tarafı devletlere korunması gereken binalara işaret konulması yükümlülüğünü yüklemektedir. Böylelikle işaretleri gören potansiyel saldırganlar, ilgili binaların korunduğunu anlayarak, saldırıda bulunmayacaktır¹⁴. 1949 tarihinde yapılan ve yine çok önemli olan dört Cenevre Sözleşmeleri'nin sonuncusu, 1949 Tarihli Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi'dir. Bunda da kültürel varlıklar koruma altına alınmış, kuşatılmaları ve bombalanmaları, askeri amaçlarla kullanılmamaları koşuluyla, yasaklanmıştır. Bu tür varlıkların imhası veya zarara uğratılması da, anılan düzenlemelere göre, yasaktır¹⁵.

1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri çok geniş bir taraf devlet sayısına sahiptir; ayrıca uluslararası yapılageliş kuralı niteliği taşıdığı da kabul edilmekte, bu nedenle de taraf olmayan devletleri de bağlamaktadır¹⁶. Benzer bir değerlendirmeyi 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve onların ek protokolleri için de yapmak mümkündür; ancak bu metinlerden hiçbiri, münhasıran silahlı çatışmalar sırasında kültürel varlıkların korunmasına ilişkin bir uluslararası hukuk metni değildir¹⁷. İlgili metinlerde kültürel varlıkların silahlı çatışmalar sırasında korunmasına ilişkin genel düzenlemelere yer verilmiştir.

1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri'ne Ek 1977 Tarihli I ve II No'lu Ek Protokoller'e bakıldığında ise yine konuyla ilgili genel bazı düzenlemelerin olduğu görülmektedir¹⁸. 1977 Tarihli I No'lu Ek Protokol'ün 53. maddesinde kültürel varlıklara zarar verilmesi, bu varlıkların çatışmaların desteklenmesi için kullanılması veya misilleme hedefi haline getirilmesi yasaklanmıştır. Aynı protokolün 85. maddesine göre, özel olarak koruma altına alınmış tarihi veya kültürel varlıklara zarar verilmesi, uluslararası insancıl hukukun ağır ihlali sayılacaktır. 1977 Tarihli II No'lu Ek Protokol'ün 16. maddesine göre ise, kültürel varlıkların ve ibadet yerlerinin korunması, bunlara yönelik herhangi bir düşmanca davranışta bulunulmaması, 1954 Tarihli Sözleşme hükümlerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir¹⁹.

İnsanın yaratıcı zekasının birer ürünü olan değerleri korumayı amaçlayan²⁰ 1954 Tarihli Sözleşme, UNESCO'nun 1949 yılında, kültürel anlamda değerli olan bütün varlıkların silahlı çatışmaların olası sonuçlarına karşı korunması için aldığı 6.42 sayılı kararı doğrultusunda ortaya çıkmıştır²¹. Anılan sözleşmeyle birlikte, Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Varlıkların Korunmasına İlişkin Sözleşme'nin Tatbikatına İlişkin Tüzük ve isteyen devletlerin taraf olduğu Silahlı Çatışma Halinde Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye İlişkin Protokol metni de imzaya açılmıştır²². Eski Yugoslavya topraklarında yaşanan çatışmaların veya Körfez Savaşı'nın kültürel varlıklar üzerindeki etkileri görülünce, bu varlıkların korunmasına ilişkin güncel ve yeni düzenlemelere ihtiyaç olduğu da görülmüş²³, 1999'da yeni bir protokol daha hazırlanmaya başlamıştır. Silahlı Çatışma Halinde Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye İlişkin İkinci Protokol metni 2004'te yürürlüğe girmiştir²⁴.

s.56-61. Ayrıca bkz: ÖKTEM, Emre: "Silahlı Çatışma Halinde Kültür Varlıklarının Korunması: Bosna-Hersek Örneği", in Sönmezoğlu, Faruk (ed.), Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar, Der Yayınları, İstanbul 1998, s.130-136.

¹⁴ GERSTENBLITH, Patty: "Archaeology in the Context of War: Legal Frameworks for Protecting Cultural Heritage During Armed Conflict", Journal of the World Archaeological Congress, 5(1), 2009, s.20.

¹⁵ ÇOKIŞLER, s.61. Anılan 1949 Tarihli Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nin metni için bkz: YAMANER, Melike Batur et al.: 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, s.121-178. 1949 yılında yapılan diğer Cenevre Sözleşmeleri, Harp Halindeki Silahlı Kuvvetlerin Hasta ve Yaralıların Vaziyetlerinin Islahı Hakkında Cenevre Sözleşmesi, Silahlı Kuvvetlerin Denizdeki Hasta, Yaralı ve Kazazedelerinin Vaziyetlerinin Islahı Hakkında Cenevre Sözleşmesi ve Harp Esirlerine Yapılacak Muamele ile ilgili Cenevre Sözleşmesi'dir. Bu sözleşmelere ek olarak yapılmış 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol (1977 Tarihli I No'lu Ek Protokol) ve 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışma Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol (1977 Tarihli II No'lu Ek Protokol) de bulunmaktadır. ACER, Yücel: Ermenistan'ın Savaş Suçları Uluslararası Hukuk ve Ermenistan'ın Karabağ'a Dair Askeri Faaliyetleri, Seta Analiz, (337), Ekim 2020, s.10.

¹⁶ GERSTENBLITH, s.20.

¹⁷ ÇOKIŞLER, s.67.

¹⁸ ÖKTEM, s.142-143.

¹⁹ Anılan 1977 Tarihli I ve II No'lu Ek Protokol'ün metinleri için bkz: YAMANER et al., s.179-176.

²⁰ ÇAKIRCA, s.29.

²¹ Decision of the Intergovernmental Committee, UNESCO, 5.COM 6.24 <https://ich.unesco.org/en/decisions/5.COM/6.24> (Erişim Tarihi: 26.12.2020).

²² ÇOKIŞLER, s.69.

²³ FRANCONI, s.1217.

²⁴ ÇOKIŞLER, s.71.

1954 Tarihli Sözleşme'nin dibacesinde, kültürel varlıkların yaşanan silahlı çatışmalar sırasında çok zarar gördüğü, teknolojiye ve dolayısıyla da çatışma tekniklerindeki gelişmelerin bu varlıklara verilecek zararın boyutunu büyüttüğü belirtilmiştir. Yine burada ifade edildiği üzere, kültürel varlıkların korunmasının aslında bütün dünya milletleri, yani insanlık için önem taşıdığı anlaşılmış ve bunlar için uluslararası bir korumanın oluşturulması gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu sözleşme toplamda 40 maddeden, yedi bölümden ve bir Son Hükümler bölümünden oluşmaktadır. Silahlı Çatışma Halinde Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin birinci maddesinde, kültürel varlık olarak kabul edilmesi gerekenler ve bu kapsamda korunması gereken yerler sayılmıştır. Buna göre; dinî veya laik, mimari, tarihî anıtlarla, sanat anıtları, arkeolojik değerlerdeki yerler, bütünü itibariyle tarihî veya artistik bir alâka arz eden yapı toplulukları, sanat eserleri, elyazmaları, kitap ve başkaca tarihî, artistik veya arkeolojik değer taşıyan eşya gibi milletlerin kültürlerinde büyük öneme sahip menkul ve gayrimenkul mallar, kültürel varlıklardır. Bunların tutulduğu alanlar ve anıt merkezleri ise korunması gereken yerlerdir. Görüldüğü gibi burada sadece gayrimenkul, yani taşınmaz mallar değil, aynı zamanda menkul, yani taşınır mallar da kültürel varlık olarak kabul edilmiştir²⁵.

Sözleşmenin üçüncü maddesine göre taraf devletler, kendi ülkelerinde bulunan kültürel varlıkları silahlı çatışmanın öngörülebilir etkileri karşısında korumak için uygun tedbirler alacak, bu tedbirleri barış zamanından itibaren hazırlayacaktır. Ne yazık ki, sözleşmenin dördüncü maddesinde askeri gereklilik halleri bir istisna hali olarak kabul edilmiş, bu durumlar haricinde kültürel varlıklara saldırı veya misilleme hareketlerini yasaklamıştır. Öte yandan, kültürel varlıkların zarar görmemesinin istisnası olan bu askeri gereklilik ilkesinin tanımına veya kapsamına yer verilmemiştir²⁶. Sekizinci ve dokuzuncu maddeler, özel koruma altına alınabilecek kültürel varlıkların şartlarını belirlemiş, bunlara yönelik herhangi bir saldırıyı yasaklamıştır. Ancak 11. madde yine bir askeri gereklilik istisnası tanımıştır. Sözleşmenin 19. maddesine göre, sözleşme uluslararası silahlı çatışmalar yanında, iç silahlı çatışmalarda da uygulanacaktır.

1954 Tarihli Sözleşme'ye İlişkin Birinci Protokol, sözleşme metninde yer alan hükümlerin açıklamasını yapan ve bu hükümlerin uygulanmasına yönelik düzenlemeler içerirken, kültürel varlıkların sadece silahlı çatışmalardan değil, aynı zamanda yağma, kaçakçılık ve yasadışı ticaret eylemlerinden de korunması gerekliliğini ortaya koymuştur²⁷. 1954 Tarihli Sözleşme'ye İlişkin İkinci Protokol ile, Silahlı Çatışma Sırasında Kültürel Malların Korunması Komitesi' ve 'Silahlı Çatışma Sırasında Kültürel Malların Korunması Fonu' kurulmuştur. Kurulmuş olan Komite'nin görevleri arasında anılan ikinci protokolün uygulanmasını denetlemek ve rehber ilkeleri hazırlamak; teklif edilen bir kültürel malın gelişmiş koruma altına alınıp alınmayacağına karar vermek; koruma kararını iptal etmek veya askıya almak; Fon'un kullanımını belirlemek gibi önemli sorumluluklar bulunmaktadır. Taraf devletlere ihtiyaç duydukları mali yardımı sağlayan Fon'un ise yine taraf devletlerin gönüllü katkılarından oluştuğu görülmektedir²⁸.

Tarihsel sürece bakıldığında, *Cicero*'nun, kutsal mekanların yok edilmemesi gerektiğini savunduğu²⁹, 'askeri bir fayda sağlayacak olması durumu'nun ise istisna tutulduğu görülmektedir. Yukarıda da değinilen askeri gereklilik durumu işte bu yaklaşımda tarihsel temellerini bulmaktadır³⁰. 1949 Tarihli Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nin 27. maddesi, kültürel varlık olduğu gerekçesiyle koruma altına aldığı binaların mümkün olduğu ölçüde korunması için gerekli tedbirlerin alınmasını öngörmüştür. 'Mümkün olduğu ölçüde' ifadesinden, uluslararası yapılageliş hukuku kuralı niteliği kazanmış bir norm olan askeri gereklilik durumunun, kültürel varlıkların korunması konusunda da bir istisna olarak söz konusu olduğu görülmektedir³¹. Zaten anılan bu sözleşmenin 53. maddesi de, "Ferden veya müştereken hususî şahıslara, devlete veya amme topluluklarına, içtimai teşekküllere veya

²⁵ ÇOKIŞLER, s.70.

²⁶ Askeri gereklilik ilkesi, insanlığa ait temel değerlerin tahribatını engelleme amacı taşıyan, silahlı çatışmalarda çatışan tarafların, silahlı çatışmaya ilişkin düzenlemelere riayet etmek kaydıyla, düşman tarafın teslim olmasını en az kayıpla sağlamak için, sadece yeterli miktarda kuvvet kullanılmasına izin vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: GÜNEYSU, Gökhan: "Askeri Gereklilik İlkesi ve Uluslararası İnsancıl Hukuk", Ankara Barosu Dergisi, 4, 2012, s.99-100. *Gerstenblith*, askeri gereklilik kavramının anlamı ve kapsamı üzerine evrensel bir uzlaşıdan bahsedilemeyeceğini iddia etmektedir. GERSTENBLITH, s.21-22.

²⁷ ÇOKIŞLER, s.70.

²⁸ ÇOKIŞLER, s.71.

²⁹ GERSTENBLITH, s.19.

³⁰ ÇOKIŞLER, s.57.

³¹ KURAN, Selami/KAHRAMAN, Şeyda Türkay: "Silahlı Çatışmalarda Kültürel Varlıkların Korunması Hukuki Rejiminde Bir İstisna Olarak "Askeri Gereklilik": Antlaşmalarla Getirilen Düzenlemeler", MÜHF-HAD, 23(1), 2017, s.97.

kooperatiflere ait menkul ve gayrimenkul malların imhası, askerî harekât bu imhayı kat'î olarak zaruri kıldığı haller müstesna, yasaktır.” şeklinde bir düzenleme içererek, askeri gereklilik halleri için net bir istisna yaratmıştır. Dolayısıyla askeri gereklilik doğrultusunda bir kültürel varlığa zarar verilmesinin, ne yazık ki, uluslararası sorumluluk doğurmayacağı, unutulmalıdır³².

Askeri gereklilik ile ilgili düzenlemenin 1954 Tarihli Sözleşme'nin dördüncü maddesinde yer aldığı belirtilmişti. Anılan sözleşme bu nedenle oldukça eleştirilmektedir³³. Bunun yanında, söz konusu metinlere yoneltilebilecek başka eleştiriler de mevcuttur. 1954 Tarihli Sözleşme'nin ve ek protokollerinin düzenlediği ayrıntılı hükümlerin her birinin tam anlamıyla ve bütün ayrıntılarıyla beraber henüz uluslararası yapılageliş hukuku kuralı haline gelemediği görüşüne rastlanmakta, bu da anılan düzenlemelere yoneltelen ikinci eleştiri noktası olmaktadır³⁴. Öte yandan, Amerika Birleşik Devletleri, 1954 Tarihli Sözleşme'nin bazı hükümlerinin uluslararası yapılageliş kuralı olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiaya göre, kültürel varlıkların hedef alınmaktan kaçınılması yükümlülüğü uluslararası yapılageliş kuralıdır. Ayrıca, 1954 Tarihli Sözleşme'ye 2009 yılı gibi çok geç bir tarihte taraf olan bu devletin, yine de kendisini kültürel varlıkların çalınması, yağmalanması veya zimmete geçirilmesi konularında da sözleşme hükümleriyle bağlı hissettiği görülmektedir³⁵. Benzer doğrultuda, *Francioni* günümüzde kültürel varlıkların korunmasına ilişkin uluslararası düzenlemelerin uluslararası yapılageliş kuralına dönüştüğünü, üstelik bunun sadece silahlı çatışma dönemlerinde değil, aynı zamanda çatışmanın olmadığı dönemlere ilişkin bir uluslararası yapılageliş kuralı olduğunu kabul etmektedir³⁶.

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü'nün üçüncü maddesinde mahkemenin savaş hukukuna veya 'yapılageliş kurallarına' aykırı bir şekilde dini yapılara, hayır kurumlarına, eğitim yerlerine, tarih, sanat veya bilimle ilgili yapılara veya diğer varlıklara zarar verilmesinin cezalandırılabilmesi düzenlenmiştir³⁷. Anılan varlıklara zarar verilmesini suç olarak öngören bu maddenin metninden, ilgili davranışın uluslararası yapılageliş kuralına aykırı olarak da değerlendirildiği anlaşılabilmektedir³⁸. *Gerstenblith* de 1954 Tarihli Sözleşme'nin ve kültürel varlıklara ilişkin yukarıda anılan diğer düzenlemelerin de uluslararası yapılageliş hukuku niteliği kazandığını savunmaktadır³⁹. Özetle günümüzde kültürel varlıkların özellikle silahlı çatışmalar sırasında korunması gerektiği, yaygın bir şekilde ve çok uzun süredir kabul gören bir yazılı olmayan hukuk kuralı niteliğindedir. Bu doğrultuda, kendilerine taraf olmayan ve ısrarlı itirazcı konumunda bulunmayan uluslararası hukuk sükelerini de bağlamaktadır⁴⁰. O halde, uluslararası hukuk açısından kültürel varlıkların en azından silahlı çatışmalarda korunmasına ilişkin bir uluslararası yapılageliş hukuku oluştuğu net bir şekilde belirtilebilir. Bu nedenle söz konusu eleştirinin yoneltilmesinin haklılığı günümüzde tartışmalıdır.

Bir diğer eleştiri, 1954 Tarihli Sözleşme'nin de silahlı çatışmalar üzerinde durması, silahlı çatışmanın olmadığı durumları kapsamına almamasıdır. Yine de, bu sözleşmede korumanın uluslararası silahlı çatışmalarla sınırlı tutulmaması, iç silahlı çatışmaları da kapsamına alması, bir ülkenin tamamen ya da kısmen işgali durumunda uygulanacağını belirtmesi, çatışma taraflarının niteliği üzerinde durmaması gibi uygulama alanını genişletecek düzenlemeler içermesi olumlu sayılabilecek özellikleridir⁴¹.

1954 Tarihli Sözleşme ve ek protokollerinde bir yargı mekanizmasının veya bir icra mekanizmasının bulunmaması, bir diğer önemli eksiklik olarak gündeme getirilmektedir⁴². Gerçekten de 1954 Tarihli Sözleşme ve ek protokollerinde bir yargı mekanizması kurulmamıştır; ancak bu söz konusu varlıklara silahlı çatışmalarda zarar verilmesi halinin yargılanmaması imkanının olmadığı anlamına gelmemektedir. UCM Statüsü'nün⁴³ Savaş Suçları başlığını taşıyan sekizinci maddesinin birinci fıkrasına göre, anılan bu mahkeme savaş suçlarını

³² ÇOKIŞLER, s.71.

³³ ÇOKIŞLER, s.65 ve KURAN/KAHRAMAN, s.91.

³⁴ ÇOKIŞLER, s.71.

³⁵ GERSTENBLITH, s.24.

³⁶ FRANCIONI, s.1219.

³⁷ Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü, https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf (Erişim Tarihi 12 Aralık 2020).

³⁸ GERSTENBLITH, s.25-26.

³⁹ GERSTENBLITH, s.26.

⁴⁰ ÇOKIŞLER, s.62-63 ve s.71.

⁴¹ NAHLIK, s.1078.

⁴² GERSTENBLITH, s.25. Ayrıca bknz: ÇOKIŞLER, s.71.

⁴³ Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü, <http://sorular.rightsagenda.org/Uploads/UCM%20MEV/Roma%20Stat%C3%BCs%C3%BC.pdf> (Erişim Tarihi: 02.12.2020).

işlediği iddia edilen kişileri yargılayabilmektedir. Sekizinci maddenin ikinci fıkrasında ise, savaş suçları sayılmıştır. Bu kapsamda, “askeri amaçlı olmaması koşuluyla din, eğitim, sanat, bilim veya yardım amaçlarıyla kullanılan binalara, tarihi eserlere, hastanelere ve hasta ve yaralıların toplandığı yerlere kasten saldırı düzenlenmesi,” mahkemenin yargı yetkisini kullanabileceği kapsamdaki bir savaş suçudur.

Konu uluslararası ceza hukukundan açılmışken, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi’ne yine değinmekte fayda vardır. Kullanımı dinsel veya hayır amaçlarına özgülenmiş binaların, eğitim için kullanılan yapıların, tarihi bina ve eserlerin zarar görmesine neden olan eylemlerin bağımsız bir şekilde savaş suçu olarak düzenlenmesinin ilk örneği, aslında 1993 Tarihli Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü’nün 3. maddesidir. Bu maddede 1949 tarihli yukarıda anılan Cenevre Sözleşmelerine atıf yapılmış ve anılan varlıklara yönelik gasp, tahribat veya yok etme eylemlerinin savaş suçu oluşturacağı belirtilmiştir⁴⁴.

B. Silahlı Çatışmalar ve Kültürel Varlıklar İlişkisinde Bireysel Sorumluluk

Yukarıda aktarılan ve silahlı çatışma dönemlerinde kültürel varlıkların zarar görmemesine yönelik hukuksal bir koruma yaratmak isteyen uluslararası insancıl hukuk belgeleri, özünde taraflarına ve muhataplarına kültürel varlıkları koruma yükümlülüğü yüklemektedir. Uluslararası hukuk çatısı altında oluşturulan bu yasal düzenlemelere rağmen, yine de gerek devletler, gerek devletler adına hareket eden organlar ve devletin kamu gücünü kullanma ayrıcalığına sahip temsilcileri ve gerekse de genellikle kendilerini uluslararası hukukla bağlı hissetmeyen devlet dışı aktörler, silahlı çatışmalarda veya silahlı çatışma olmayan durumlarda, kültürel varlıklara zarar vermekten kaçınmamaktadır. Bu da, oluşturulmaya çalışılan hukuki korumanın yetersiz kaldığı izlenimini uyandırmaktaydı⁴⁵. Bu noktada, UCM’nin *Al Mahdi* kararı⁴⁶ önem taşımaktadır. Söz konusu karar, aşağıdaki kısımlarda daha ayrıntılı bir şekilde değinileceği gibi, kültürel varlıkların korunmasına ilişkin kuralların ihlali durumunda bireysel sorumluluğun doğacağını ve bireylere yaptırım uygulanacağını ortaya koyan bir karardır. Bu karar doğrultusunda, silahlı çatışmalar sırasında kültürel varlıklara zarar veren bireylerin sorumluluktan kurtulamayacaklarını bilmeleri, kültürel varlıklara zarar vermekten kaçınmalarına yönelik bir umut ışığıdır.

UCM Statüsü, savaş suçları ile kültürel varlıkların silahlı çatışma zamanında saldırıya uğraması arasında bir bağ kurmuştur. Savaş suçları, silahlı bir çatışma halinde asker veya sivil bireylerin, silahlı çatışmalar hukukuna ya da uluslararası insancıl hukukuna aykırı davranışları olarak ifade edilmekte ve statünün sekizinci maddesinde düzenlenmektedir. Genel olarak yukarıda anılan 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri, 1977 tarihli I ve II No’lu Ek Protokolleri ve UCM’nin anılan maddesi, savaş suçlarının belirlenmesinde kullanılan önemli hukuki düzenlemelerdir⁴⁷. UCM Statüsü’nün sekizinci maddesine göre, uluslararası hukukun mevcut sistemi içerisinde, uluslararası silahlı çatışmalarda uygulanabilen hukukun ve yapılagelişlerin ciddi ihlalleri, savaş suçudur. Buna din, eğitim, sanat, bilim veya hayır amaçlarıyla kullanılan binalara, tarihi eserlere, hastanelere, hasta ve yaralıların toplandığı yerlere bilerek saldırı düzenlenmesi de dahildir. Aynı düzenleme, iç silahlı çatışmalar için de kabul edilmiştir.

UCM, *Al Mahdi* kararında silahlı çatışmalarda kültürel varlıklara verilen zararı, savaş suçu olarak kabul etmiştir⁴⁸. Bu karar, silahlı çatışmalarda ilgili varlıklara zarar veren bireylerin yargılanıp ceza almasının uygulamada da örneğine rastlanan bir vaka olmaya başladığının ispatı olup, savaşın ve devletlerin buna dikkat etmesi gerekmektedir.

Belirtildiği gibi, silahlı çatışmalar sırasında işlenebilecek diğer tüm suçların yanında, taraflarının birbirlerinin kültürel varlıklarını hedef alarak, karşı tarafın kültürüne, tarihine, kimliğine ve geçmiş kuşaklardan gelecek kuşaklara aktarılacak olan en temel miraslarına zarar verme eğilimi de gösterdiği görülmektedir⁴⁹. *Yavuz*’a göre, toprak paylaşımından ziyade, dinsel

⁴⁴ Aynı sistem, Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi’nde de izlenmiştir. *Yavuz*, s.172. Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, *Prosecutor v. Jokic* yargılamasına ilişkin kararında gerçekten de dinsel amaçlarla, hayır işleri için, eğitime yönelik yapıların veya bilime, tarihe ve sanata ilişkin varlıkların zarar görmesinin suç oluşturduğunu hükme bağlamıştır. *Prosecutor v. Jokic*, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, 09.05.2007, IT-02-60-A, <https://www.refworld.org/cases,ICTY,48ac10ac2.html> (Erişim Tarihi: 26.12.2020), s.18-19, prgrf.46.

⁴⁵ ÇOKİŞLER, s.73.

⁴⁶ *The Prosecutor v Ahmad Al Faqi Al Mahdi*, UCM, ICC-01/12-01/15, https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2016_07244.PDF (Erişim Tarihi: 22.12.2020).

⁴⁷ YAVUZ, s.170.

⁴⁸ *The Prosecutor v Ahmad Al Faqi Al Mahdi*, prgrf.52.

⁴⁹ FRANÇIONI, s.1218.

temelli farklılıkların neden çatışmalarda, taraflarda karşı tarafın kültürel varlıklarına zarar verilerek, kimliklerinin yok edilmeye çalışılması, bu eğilimin nedenlerinden birisidir⁵⁰.

Çatışma taraflarının kimi zaman kültürel varlıklara ‘satarak çatışmaya devam edebilmek için gerekli maddi kaynağı edinme olanağına kavuşacakları varlıklar’ olarak baktıkları da görülmektedir. Bu da söz konusu varlıklara zarar verme eğiliminin ikinci nedenidir. Çatışmaların genellikle devlet yönetiminin güçlü olmadığı ya da zayıfladığı ülkelerde yaşandığı bilinmektedir. Üçüncü olarak ortaya çıkan neden, burada kültürel varlıkların korunmasına yönelik bir bilinç, irade veya öncelik tanıma durumu bulunmamasıdır. Dördüncü olarak da silahlı çatışma taraflarıyla bağlantılı bir nedenle karşılaşılmaktadır. Genellikle çatışmalarda sadece iki taraf bulunmamakta; devletlerin silahlı birlikleri yanında, birçok farklı silahlı örgütlenmiş grup veya terör örgütleri de çatışmaya katılabilmektedir. Bu gruplar kimi zaman kendilerini uluslararası insancıl hukuk kurallarıyla bağlı hissetmemekte veya bu kurallara ilişkin bir bilgiye sahip bulunmamakta, dolayısıyla da kültürel varlıklara zarar verme özgürlüğünü hissetmektedir⁵¹.

Günümüzde uluslararası insancıl hukukun ihlaline yol açan davranışların genellikle bireylerin kişisel cezai sorumluluğuna neden olduğu uluslararası ya da uluslararası boyutu olan suçlar olarak değerlendirildiği görülmektedir⁵². Aşağıda da değinileceği gibi, kültürel varlıklara silahlı çatışmalar halinde zarar verilmesini yasaklayan hükümlere aykırılık da, bu kapsamda değerlendirilmeli ve savaşın dikkati bu noktaya çekilmelidir. Aksi durumda, yargılanmaları söz konusu olabilecektir. Bu konuya çalışmanın ilerleyen aşamalarında yine değinilecektir.

III. AZERBAIJAN VE ERMENİSTAN ARASINDAKİ KARABAĞ SORUNU, YAŞANAN SİLAHLI ÇATIŞMALAR VE 10 KASIM 2020 TARİHLİ ANDLAŞMA

Karabağ, 7 Haziran 1923 tarihinden günümüze değin, Azerbaycan ülke sınırları içinde bulunan, aslında özerk bir bölge olarak kabul edilmişti⁵³. Yakın döneme gündemini vuran Dağlık Karabağ sorununun özünde, Ermenistan’ın tarihsel bağlarının olduğunu ve bölgede yaşayan Ermenilerin kendi kaderini tayin etme hakkının bulunduğunu öne sürerek, bu bölgedeki toprak üzerinde hak iddia etmesi, Azerbaycan’ın ise bu iddiaya karşı çıkararak, Dağlık Karabağ bölgesini kendi ülke parçası olarak kabul etmesi ve toprak bütünlüğüne vurgu yapması yatmaktadır⁵⁴. Gerçekten de, 1910’lu yılların sonlarından itibaren bölgenin Azerbaycan’ın bir parçası olarak kabul edildiği bilinmektedir⁵⁵. Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu’nun 14 Mart 2008 tarihli, A/RES/62/243 sayılı kararına “Azerbaycan’ın İşgal Edilen Topraklarının Durumu” başlığının verildiği, kararda da Azerbaycan’ın toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı duyulması gerektiğini tekrar vurguladığı görülmektedir. Bu durum da, konuyla ilgili Azerbaycan iddialarının BM tarafından desteklendiğini göstermektedir⁵⁶.

Ermenistan’ın kendi iddiaları doğrultusunda Dağlık Karabağ olarak anılan bölgeyi ve Ağdam, Cebrail, Fuzuli, Gudabli, Kelbecer, Laçın ve Zengilan’ı işgal etmesi, sivil kişilerin zorla yerinden edilmesine neden olmuştur⁵⁷. Bölgede Ermenistan ve Azerbaycan arasında uzun yıllar süren ilan edilmemiş, ancak teknik anlamda bir silahlı çatışma⁵⁸ olarak değerlendirilmesi gereken yoğun şiddet eylemlerinin temelleri buna dayanmaktadır⁵⁹. Zaten herkesçe de bilindiği gibi,

⁵⁰ YAVUZ, s.171.

⁵¹ YAVUZ, s.171 ve ÇOKIŞLER, s.73.

⁵² ACER, s.7. Herhangi bir suçun uluslararası boyutu olabilmektedir; ancak uluslararası suçlar günümüzde UCM Statüsü’nde dört tane olarak sayılmıştır. Bunlar: Statünün beşinci maddesine göre, soykırım suçu, insanlığa karşı suç, savaş suçu ve saldıran suçudur.

⁵³ GÜLER, Şükri: “Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not”, *AÜSBFD*, 47(1), 1992, s.183. 1977 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Anayasası ile uyumlu değildi. Söz konusu anayasanın 11. bölümündeki 87. maddeye göre, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin bir özerk bölgesiydi. 1977 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Anayasası, <https://www.departments.bucknell.edu/russian/const/1977toc.html> (Erişim Tarihi: 12.02.2021).

⁵⁴ SÖKER, Çağlar: “Dağlık Karabağ Sorunu’nun Çatışmayı Çözme Perspektifinden İncelenmesi”, *KAÜİBFD*, 8(16), 2017, s.565.

⁵⁵ ABDULLAHZADE, Cavid: *Hukuki Yönleriyle Dağlık Karabağ Sorunu*, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018, s.59-60.

⁵⁶ The Situation in the Occupied Territories of Azerbaijan, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 25.04.2008, A/RES/62/243, <https://undocs.org/A/RES/62/243> (Erişim Tarihi: 27.12.2020).

⁵⁷ SÖKER, s.557.

⁵⁸ ISAYEV, Tuğçe: “Ermenistan’ın Dağlık Karabağ’ın İşgalinden Doğan Uluslararası Sorumluluğu”, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 2018, s.22. Ayrıca bknz: SÖKER, s.561.

⁵⁹ YILMAZ, Meşkure: “Karabağ Savaşı ve Adım Adım Hocalı Soykırımı”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 2013, s.97. Günümüze kadar bölge üzerinde yaşanan uluslararası uyuşmazlık için çeşitli çözüm girişimleri olmuş, ancak çeşitli uzlaşmaz tutumlar ve siyasi sebeplerle başarıya ulaşamamışlardır. Örneğin 24 Eylül 1991 tarihinde iki devlet arasında ateşkese de içeren bir andlaşma yapılmış, ancak sonra yaşanan çeşitli siyasi gerilimler

silahlı çatışmalar için herhangi bir ilan şartı aranmamaktadır. Silahlı çatışma yoğunluğuna ulaşıp siddet olayları varsa, taraflar uluslararası insancıl hukuk kurallarına uymakla ve özellikle sivil unsurlarla, korunan diğer varlıklara zarar vermemekle yükümlüdür⁶⁰.

1992 yılında yaşanan ve Ermenistan'ın devlet olarak desteği bulunduğu iddia edilen Hocalı katliamı, iki devlet arasındaki Dağlık Karabağ bölgesine ilişkin uyuşmazlığı, soykırımı da içeren büyük bir drama çevirmiş⁶¹, ardından da Dağlık Karabağ bölgesinin fiili kontrolü neredeyse tamamen Ermenistan'ın eline geçmiştir⁶². BM Güvenlik Konseyi Dağlık Karabağ bölgesine ilişkin uyuşmazlık konusunda dört farklı karar⁶³ almıştır. Bu kararlarında Ermeni silahlı birliklerinden Ermenistan'ın işgal ettiği ve Azerbaycan'a ait olan toprakları terk etmelerinin talep edilmiş olduğu görülmektedir. Ancak bunun gereği hiçbir zaman yerine getirilmemiştir⁶⁴.

Yukarıdaki bölümde anılan uluslararası insancıl hukuka ilişkin temel belgelere göre silahlı çatışmada esir olmuş insanlara yönelik kötü davranış, sivillerin korunmaması, yaralıların tedavi edilmemesi, eğitim kurumlarına zarar verilmesi, kültürel ve dini varlıkların korunmaması, uluslararası insancıl hukukun temel amacına aykırıdır⁶⁵ ve bu aykırı davranışlar aslında sorumluluk doğuran ihlalleri oluşturmaktadır⁶⁶. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nca hazırlanan Uluslararası Haksız Fiilden Ötürü Devletin Milletlerarası Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler⁶⁷ isimli metnin 1. maddesine göre, uluslararası hukuku ihlal eden her hareket, ilgili ihlali gerçekleştiren devletlerin uluslararası sorumluluğuna yol açmaktadır.

Bu doğrultuda, Dağlık Karabağ bölgesi ile ilgili uyuşmazlıkla ilgili olarak pek çok uluslararası hukuk kuralını ve uluslararası insancıl hukuk kuralının ihlal edildiği iddiaları vardır⁶⁸; ancak bu iddiaların tamamına çalışmanın kapsamı nedeniyle değinilemeyecektir. En temelde, Ermenistan'ın aslında Azerbaycan'a ait olan Dağlık Karabağ bölgesinde ve sınırlarda gerçekleştirdiği saldırılarla bir *jus cogens* norm olan kuvvet kullanma yasağını ihlal ettiği belirtilmelidir. Yukarıda da anılan Uluslararası Haksız Fiilden Ötürü Devletin Milletlerarası Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler'in ikinci maddesine göre, devletlerin uluslararası sorumluluğunun doğması için birtakım şartların karşılanması gerekmektedir. Bunlar, icrai ya da ihmali surette işlenen bir davranış, bunun bir devlete atfedilebiliyor olması ve uluslararası yükümlülüğün ihlalini oluşturmasıdır. Bu kapsamda değerlendirilecek olursa, Dağlık Karabağ'ın işgalinde Ermenistan, buradaki Ermeni gönüllü ve milislerine büyük destek sağlamıştır⁶⁹. 1992 yılında Ermenistan Savunma Bakanı, Ermenistan'a ait silahlı birliklerin de Dağlık Karabağ savaşına katıldığını kabul etmiştir⁷⁰. Bu da ihlalin Ermenistan'a atfedilmesi için yeterlidir. Bu nedenle de Ermenistan'ın uluslararası sorumluluğu doğmuştur. Zaten işgalin devam eden sürecinde Ermenistan silahlı birliklerini bölgeye göndermiş; ayrıca olayda Ermenistan açısından herhangi bir hukuka uygunluk sebebi de yer almamaktadır⁷¹.

İnsancıl hukuk ihlalleri nedeniyle Ermenistan'ın Uluslararası Haksız Fiilden Ötürü Devletin Milletlerarası Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler'de de öngörülen zarar onarım

nedeniyle uyuşmazlık ortamına geri dönmüştür. Benzer şekilde 21 Aralık 1991 tarihinde Alma Ata Andlaşması yapılmış (EKİCİ, Yunus: “Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu”, VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 2(1), 2017, s.72-74), 14 Şubat 1992'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın girişimiyle oluşturulan Minsk Grubu aracılığıyla uzlaşmaya yönelik girişimler yapılmış, ancak nihai bir barışa ulaşılamamıştır. SÖKER, s.559.

⁶⁰ ACER, s.9.

⁶¹ HAMİDOV, Habil: “Armenian Aggression Against the Azerbaijani People and its Cultural Heritage”, AJHSSR, 4(2), 2020, s.295.

⁶² GÜREL, s.183. Hocalı'da yaşanan soykırımı ilişkin rakamsal veriler de içeren bilgi için bkz: YILMAZ, s.98.

⁶³ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 30.04.1993, S/RES/822, <http://unscr.com/en/resolutions/822> (Erişim Tarihi: 27.12.2020), Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 29.07.1993, S/RES/853, <http://unscr.com/en/resolutions/853> (Erişim Tarihi: 27.12.2020), Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 14.10.1993, S/RES/874, <http://unscr.com/en/resolutions/874> (Erişim Tarihi: 27.12.2020), Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 12.11.1993, S/RES/884, <http://unscr.com/en/resolutions/884> (Erişim Tarihi: 27.12.2020).

⁶⁴ YILMAZ, s.101.

⁶⁵ YALÇINKAYA, Alaeddin: “Gence Soykırımı, İnsancıl Hukuk ve Cenevre Sözleşmeleri”, Turkish Forum, 03.12.2020, <https://www.turkishnews.com/tr/content/> (Erişim Tarihi: 20.12.2020), s.1-2.

⁶⁶ PİRİM, Ceren Zeynep: “Uluslararası Sorumluluk Hukukunda Devletlerin Ağırlaştırılmış Sorumluluğu: Kuramsal Bir Değerlendirme”, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, 32(2), 2012, s.149.

⁶⁷ Anılan taslak maddelerin metni için bkz: Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with Commentaries, Uluslararası Hukuk Komisyonu, 2001, https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (Erişim Tarihi: 28.12.2020).

⁶⁸ İddiaların ayrıntıları için bkz: ISAYEV, s.22.

⁶⁹ ISAYEV, s.23-24.

⁷⁰ ISAYEV, s.27. Rus silahlı birliklerinin de Ermenistan silahlı birliklerine destek verdiği iddia edilmektedir. ACER, s.8.

⁷¹ ISAYEV, s.23-24.

yöntemlerinden biri veya birkaçıyla, neden olduğu zararı gidermesi gerekecektir. Bu yöntemler, sorumluluğa ilişkin anılan taslak metnin 35. maddesinde öngörülen eski hale iade, 36. maddesinde öngörülen tazminat ve 37. maddesinde öngörülen manevi onarım yöntemleridir.

Dağlık Karabağ bölgesi üzerindeki uyuşmazlığın ilk başından itibaren, sivillerin aldığı zarar ve onlara yönelik hak ihlalleri uluslararası kamuoyunun vicdanını hep rahatsız etmiştir. Verilere göre sadece 1993-1994 yılında Dağlık Karabağ bölgesi nedeniyle yaşanan çatışmalarda beş bine yakın kişi kaybedilmiş⁷², yirmi beş bin civarında insan hayatını kaybetmiş, bir milyondan fazla insan yerinden edilmiştir ve hala evlerine dönememiştir⁷³.

27 Eylül 2020 tarihine gelindiğinde, işgal altındaki Azerbaycan topraklarında yeniden yaşanan sıcak silahlı çatışmaların ardından her iki devlet de seferberlik ilan etmiş, yeni saldırılar yaşanmıştır. Bu çatışmalarda pek çok uluslararası insancıl hukuk kuralları ihlal edilmeye devam edilmiştir⁷⁴. Ermenistan Başbakanı *Nikol Paşinyan* yaşananları Azerbaycan'ın otoriter bir rejime sahip olması ve Ermenilere karşı kuvvet kullanmasıyla açıklamış, öte yandan Azerbaycan Cumhurbaşkanı *İlham Aliyev* ise Azerbaycan'ın kendine ait toprakları savunduğunu, dolayısıyla toprak bütünlüğünü korumaya çalıştığını iddia etmiştir. Taraflar arasında 10 Ekim 2020 tarihinde bir ateşkes yapılmış, ancak özellikle Ermenistan'ın bunu ihlal eden kuvvet kullanma faaliyetlerinde bulunduğu ve sivillere zarar vermeye devam ettiği görülmüştür⁷⁵. Söz konusu saldırılarda hastanelerin, okulların ve mezarlıkların zarar gördüğü bilinmektedir⁷⁶.

27 Eylül 2020'de başlayan bu sıcak çatışmaların sonucunda Azerbaycan 300'e yakın yerleşim bölgesini Ermenistan'ın işgalinden kurtarmış, iki devlet arasında 9 Kasım 2020 tarihli bir ateşkes andlaşması yapılmıştır. Bu andlaşma Ermenistan, Azerbaycan ve Rusya arasında imzalanmış ve 10 Kasım 2020 tarihinde, 00.00 itibariyle yürürlüğe girmiştir⁷⁷. Andlaşmanın ikinci ve altıncı maddelerine göre, işgal edilmiş topraklarının kademeli olarak Azerbaycan'a geri verilmesi gerekmektedir. Andlaşmanın üçüncü maddesi de önemli düzenlemeler içermektedir. Buna göre Dağlık Karabağ'daki temas hattı ve Laçın koridorunda 1960 askerin, 90 zırhlı aracın, 380 özel askeri aracın ve Rus barış güçlerinin konuşlandırılması öngörülmüştür. Beş yıllık bir süre için konuşlandırılan Rus barış gücü askerlerinin görev süresinin uzatılması, altı ay önceden bir bildiri yapılmaması halinde, beş yıllık yeni bir süre için geçerli olacaktır⁷⁸.

Andlaşmanın uygulanmasını gözetlemek için kontrol merkezi oluşturulması andlaşmanın beşinci maddesinde, yerinden edilmiş kişilerin Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiseri'nin kontrolünde Dağlık Karabağ'a ve etrafında bulunan bölgelere yeniden yerleştirilmesi ise yedinci maddesinde öngörülmüştür. Sekizinci maddeye göre silahlı çatışmanın esirleri ve karşı tarafın elindeki cenazeler değiştirilecektir⁷⁹. Anılan ateşkes andlaşması, Azerbaycan'ı ve Türkiye'yi oldukça memnun eden bir gelişme olmuş, öte yandan Ermeniler Ermenistan'ın bu andlaşmaya taraf olmasına büyük tepki göstermiştir⁸⁰.

Ateşkesi öngören andlaşmanın yapılmasının ardından, altıncı maddesi doğrultusunda, Kelbecer şehrinin 15 Kasım 2020 tarihinde, Laçın şehrinin ise 1 Aralık 2020 tarihinde boşaltılarak, Azerbaycan'a terk edilmesi gerekmekteydi. Kelbecer şehri için ek süre isteyen Ermenistan, bu şehri 25 Kasım 2020 tarihinde, Laçın şehrini ise 1 Aralık 2020 tarihinde boşaltarak, Azerbaycan'a geri vermiştir⁸¹.

⁷² Information by Azerbaijan to the study on intentional destruction of cultural heritage (Responses to the Questions by Ms. Karima Bennoune, Special Rapporteur in the Field of Cultural Rights), s.2.

⁷³ ACER, s.8.

⁷⁴ ACER., s.7-8. Örneğin Gence, Mingecvir, Terter gibi bölgelerde çocukları da içerecek şekilde sivillerin saldırı hedefi haline getirildiği, öldürüldükleri veya yaralandıkları basında sıkça yer almıştır. YALÇINKAYA, s.3.

⁷⁵ ACER, s.12.

⁷⁶ ÇOKIŞLER, s.73.

⁷⁷ MODEBADZE, Valeri: "The Escalation of Conflict Between Armenians and Azerbaijanis and the Problems of Peaceful Resolution of the Nagorno-Karabakh War", Journal of Liberty and International Affairs, 6(3), 2021, s.103.

⁷⁸ 09.11.2020 Tarihli Ateşkes Andlaşması, <https://www.civilnet.am/news/2020/11/10/9-Points-Signed-by-Aliyev-Pashinyan-Putin-on-Karabakh/407092> (Erişim Tarihi: 05.11.2020).

⁷⁹ 09.11.2020 Tarihli Ateşkes Andlaşması, <https://www.civilnet.am/news/2020/11/10/9-Points-Signed-by-Aliyev-Pashinyan-Putin-on-Karabakh/407092> (Erişim Tarihi: 05.11.2020).

⁸⁰ <https://tr.euronews.com/2020/11/11/ermenistan-da-karabag-da-izmalanan-ateskes-sonras-binlerce-kisi-pasinyan-n-istifas-n-isted> (Erişim Tarihi: 05.12.2020).

⁸¹ Kelbecer'in Boşaltılması İçin Ermenistan'a Ek Süre Verildi, 15.11.2020, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kelbecerin-bosaltilmasi-icin-ermenistana-ek-sure-verildi-531068.html> (Erişim Tarihi: 07.12.2020).

IV. DAĞLIK KARABAĞ'DA YAŞANAN ÇATIŞMALARDA KÜLTÜREL VARLIKLARA VERİLEN ZARAR VE ULUSLARARASI SORUMLULUK

Uluslararası insancıl hukuk ihlallerini gerçekleştiren bireylerin yargılanması ve buna destek olan ya da buna yönelik bir politika güden devletlerin sorumluluğunun ortaya konulması, adaletin gereğidir. Bu tür yargılamalar, sorunların uluslararası boyutu ve karmaşıklığı nedeniyle hemen yapılamamaktadır. Ancak hukuki sürecin başlaması, herkesçe desteklenmelidir⁸². Peki, uluslararası hukuk açısından bakıldığında, bunun Dağlık Karabağ sorunu kapsamında yönlendirici olarak kabul edilebilecek bir yöntemi var mıdır? Kültürel varlıklara silahlı çatışma sırasında zarar verildiğine ilişkin iddiaların olduğu anlarda ve bireylerin yargılanmasıyla ilgili durumlarda akla UCM'nin *Al Mahdi* kararı gelmektedir. Ancak bundan önce, Dağlık Karabağ'da etkili otoritenin kim olduğunu ortaya koyan AİHM'in *Chiragov* ve diğerleri Ermenistan'a karşı⁸³ kararına bakmakta da fayda vardır.

A. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin *Chiragov* ve diğerleri Ermenistan'a Karşı Kararı ile Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin *Al Mahdi* Kararının Konu Bakımından Önemi

AİHM'in çok bilindik *Chiragov* ve diğerleri Ermenistan'a karşı kararına bakmakta fayda vardır. Dağlık Karabağ'da bulunan Laçin şehrindeki mülklere ilişkin mülkiyet haklarını kullanamayan *Chiragov* ve diğer insanların, Ermenistan'a karşı açtığı davada başvurular, mülklerinin olduğu kente yönelik saldırıları Dağlık Karabağ'daki Ermenilerin oluşturduğu birliklerin yanında, Ermenistan Devleti'nin de gerçekleştirdiğini iddia etmiştir⁸⁴. Ermenistan ise, her zaman anılan bölgede yaşanan çatışmalarla bir bağlantısı olmadığını savunmuştur⁸⁵. Ermenistan'a göre söz konusu saldırıları Dağlık Karabağ'a ait birlikler ve gönüllü gruplar yapmaktadır⁸⁶.

Oysa AİHM'e göre Ermenistan birliklerinin ve Ermenistan destekli diğer birliklerin anılan bölgede varlığını sürdürdüğü bir gerçektir. Mahkemeye göre, Ermenistan'ın gerek mevcut, gerek eski hükümet üyelerinin beyanları, çeşitli tutanaklar ve basın açıklamaları, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ çatışmasına dahil olduğunun önemli bir ispatıdır. Bu doğrultuda, Laçin'den kaçarak Bakü'ye giden başvuruların, geride bıraktıkları mülklerini kullanamamaları, bir diğer deyişle, başvuruların mal ve mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesi haklarına yönelik sürekli bir ihlal durumu söz konusu olmuştur. Dolayısıyla Mahkemenin, Ermenistan'ın bölgeyi işgalinin ve bu nedenle de etkili otorite olduğunun ve başvurucuların İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'ye Ek 1. Protokol'ün birinci maddesinde korunan mülkiyet haklarını da ihlal ettiğini kabul ettiği görülmektedir⁸⁷.

Anılan karar sayesinde, Dağlık Karabağ bölgesi ile ilgili yaşanan silahlı çatışmaların bu bölgede yaşayan Ermeni nüfus ile Azerbaycan'ın arasında değil, Ermenistan ile Azerbaycan'ın arasında olduğu netleşmiştir⁸⁸. Dolayısıyla, ilgili bölgede gerçekleştirilen ve kültürel varlıklara da zarar veren uluslararası insancıl hukuk ihlallerinin Ermenistan'ın sorumluluğuna yol açacağını iddia etmek, yanlış olmayacaktır. Bu karara değindikten sonra, Dağlık Karabağ sorunu kapsamında verilmeyen, ama burada işlenen kültürel varlıklara ilişkin uluslararası insancıl hukuk ihlalleri bakımından yol gösterici niteliği çok önemli olan UCM'nin *Al Mahdi* kararına değinmekte de fayda vardır.

Batı Afrika'daki Mali'nin Timbuktu şehrinde bulunan kültürel varlıklara verilen zarara ilişkin UCM'de bir dava açılmış, UCM yaptığı yargılama sonucu aldığı *Al Mahdi* kararında, *Al Mahdi* ve diğer milislere dokuz yıl hapis cezası vermiştir⁸⁹. Olaya ilişkin bilgilere bakıldığında, Mali'de 2012 yılından 2015 yılına kadar yaşanan şiddet olaylarının, taraflar arasında imzalanan barış andlaşmasıyla sona erdiği görülmektedir. Yaşanan çatışmalar sırasında ülkenin kuzeyinde bulunan ve kültürel varlıklarıyla ünlü Timbuktu şehri, bazı silahlı örgütlerinin kontrolüne

⁸² ACER, s.9.

⁸³ *Chiragov ve Diğerleri Ermenistan'a Karşı*, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 12.12.2017, 13216/05, Final Judgement, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%7B%22document%22%7D%22itemid%22:%7B%22001-179554%22%7D%7D> (Erişim Tarihi: 28.12.2020).

⁸⁴ *Chiragov ve Diğerleri Ermenistan'a Karşı*, Final Judgement, prgrf.16.

⁸⁵ Armenia and Azerbaijan Fight Over Disputed Nagorno-Karabakh, 27.09.2020, <https://www.bbc.com/news/world-europe-54314341> (Erişim Tarihi: 24.02.2021).

⁸⁶ *Chiragov ve Diğerleri Ermenistan'a Karşı*, Final Judgement, prgrf.62.

⁸⁷ *Chiragov ve Diğerleri Ermenistan'a Karşı*, Final Judgement, prgrf.169-170.

⁸⁸ *Chiragov ve Diğerleri Ermenistan'a Karşı*, Final Judgement, prgrf.60.

⁸⁹ *The Prosecutor v Ahmad Al Faqi Al Mahdi*, prgrf.109.

geçmişti. *Al Mahdi* isimli kişi, Ansar Eddine ve Mağrip El-Kaide isimli silahlı örgütlerle hareket eden bir çatışandı. *Al Mahdi* ve onunla hareket eden diğer kişiler, çatışmalar sırasında Timbuktu’da bulunan ve UNESCO’nun koruma listesinde olan evliyalara ait anıt mezarlara ve camilere saldırı düzenlemiştir⁹⁰.

Mali, UCM Statüsü’ne taraf olan ve mahkemenin yargı yetkisini tanıyan bir devlettir⁹¹. Mali, Timbuktu’da bulunan kültürel varlıklara düzenlenen saldırı ve verilen zararlar ilgili olarak UCM’ye başvurmuş, bunun üzerine UCM Savcılığı soruşturma başlatmış ve iddianame hazırlanmıştır. İddianameye göre söz konusu kültürel varlıklara verilen zarar, UCM Statüsü’nün sekizinci maddesi kapsamında değerlendirilmelidir⁹². Hatırlanacağı üzere ilgili madde uyarınca, askeri amaçlı kullanılmıyor olmaması koşuluyla din, eğitim, sanat, bilim veya hayır amaçlarıyla kullanılan binalar, tarihi eserler, hastaneler ile hasta ve yaralıların toplandığı yerlere bilerek saldırı düzenlenmesi eylemleri savaş suçu olarak kabul edilmelidir. Bu düzenleme, 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri, 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve ek protokolleri, 1954 Tarihli Sözleşme ve ek protokolleri gibi, kültürel varlıkların silahlı çatışmalar sırasında korunmasını emreden çok önemli bir düzenleme olup, bireylerin uluslararası cezai sorumluluğunu açıkça ortaya koymaktadır⁹³.

UCM, statüsünün yukarıda anılan maddesi kapsamında, Mali’de yaşananların iç silahlı çatışma olduğuna, *Al Mahdi* ve diğer kişilerin kültürel varlıklara yapmış oldukları saldırıların savaş suçu olduğuna, yargılanan kişilerin de bu iç silahlı çatışmanın bilincinde olduğuna, bu doğrultuda suçun unsurlarının gerçekleştiğine karar verilmiştir⁹⁴. 2016 yılının Eylül ayında verilen bu karar, kültürel varlıkların silahlı çatışma sırasında zarar görmesinin uluslararası suç olarak kabul edilmesine yönelik UCM’nin kendi uygulaması açısından ilk örneği olmuştur⁹⁵. Bu durumda çatışma sırasında kültürel varlıklara verilecek olan zararların, UCM veya kurulan herhangi bir ad hoc mahkemenin yargı yetkisinde kabul edilebileceği, güncel bir uygulamayla bir kere daha kesinleştirilmiştir.

UCM’nin kararında belirtildiği gibi, Timbuktu şehrini kontrol altında tutan silahlı örgütlerle hareket eden *Al Mahdi* ve diğer kişilerin, iç silahlı çatışma sırasında bu bölgedeki kültürel varlıklara zarar verilmesi, bireysel cezai sorumluluğa neden olmuştur. UCM’nin bu kararı, Dağlık Karabağ sorunu açısından da önemlidir. AİHM’in *Chiragov* ve diğerleri Ermenistan’a karşı kararı, Dağlık Karabağ’daki etkili otoritenin Ermenistan olduğuna yönelik net bir saptamadır. *Chiragov* ve diğerleri Ermenistan’a karşı kararından yola çıkılarak, Dağlık Karabağ’da zarar gören kültürel varlıkların sorumluluğunun Ermenistan’a ait olduğu söylenebilecektir. Bu kapsamda, Dağlık Karabağ’da yaşanan silahlı çatışmada kültürel varlıklara ilişkin uluslararası insancıl hukuk ihlallerine yönelik olarak Ermenistan adına hareket eden ve kültürel varlıklara zarar veren bireylerin bireysel cezai sorumluluklarına gidilmesi de UCM içtihadı çerçevesinde mümkündür. Belirtilenler ışığında, bireysel sorumluluk ve devletlerin sorumluluğu meselesi, Dağlık Karabağ’la ilgili çatışmalarda zarar gören kültürel varlıklar açısından nasıl olacaktır? Üzerinde pek durulmayan bu sorunun da tartışılması önemlidir. Çünkü insanlığa ait olan kültürel varlıklara zarar verilmemesi bilinci, uluslararası sorumluluk kurumunun işletilmesi ve ihlallerin yaptırımsız bırakılmamasıyla oluşacaktır.

B. Dağlık Karabağ’da Yaşanan Kültürel Varlıklara İlişkin Uluslararası İnsancıl Hukuk İhlalleri ve İhlallerden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluk

Dağlık Karabağ’da bulunan 67 camiden 63’ünün tamamen yıkıldığına ilişkin çok ciddi Azerbaycan iddiaları vardır⁹⁶. Ermenistan’ın iddiasına göre ise, Azerbaycan özellikle Nahçıvan’da bulunan 89 kiliseye, yüzlerce Ermeni anıtsal taşına, anıtlara ve mezarlara zarar vermiştir⁹⁷. Bunların tamamı Ermeni kültürüne ait kültürel varlıklardır. Görüldüğü gibi aynı

⁹⁰ YAVUZ, s.177-178.

⁹¹ Statement from the Office of the Prosecutor of the International Criminal Court, 24.04.2012, <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=otpstatement240412&ln=en> (Erişim Tarihi: 24.02.2020).

⁹² The Prosecutor v *Ahmad Al Faqi Al Mahdi*, prgrf.2.

⁹³ ASLAN, Yasin: “Uluslararası Ceza Divanı ve Kişisel Ceza Sorumluluğu”, TBB Dergisi, 73, 2007, s.240.

⁹⁴ The Prosecutor v *Ahmad Al Faqi Al Mahdi*, prgrf.62-64.

⁹⁵ YAVUZ, s.166.

⁹⁶ Söz konusu iddialar için bkz: Almost all of Karabakh Mosques Completely Destroyed by Armenians-ANAS, 11.11.2020, <https://menafn.com/1101109405/Almost-all-of-Karabakh-mosques-completely-destroyed-by-Armenians-ANAS> (Erişim Tarihi: 05.12.2020).

⁹⁷ Azerbaycan, konuyla ilgili BM’ye gönderdiği mektuplarda ve yaptığı açıklamalarda, uluslararası yükümlülüklerine ilişkin herhangi bir ihlalde bulunmadığını ve bundan kaçındığını bildirmektedir. MUSAYEV, Tofiq: “Statement by Deputy Permanent Representative of the Republic of Azerbaijan at the Sixth Committee of the Seventy-fifth Session

iddiaları Azerbaycan Dağlık Karabağ bölgesindeki kültürel varlıklar için, Ermenistan aleyhine, Ermenistan ise özellikle Nahçıvan'daki kültürel varlıklar için Azerbaycan aleyhine yapmaktadır⁹⁸. Yukarıda anılanların yanında, Ermenistan'ın neredeyse 30 yıllık işgali nedeniyle 950 kütüphanenin, 44 mabedin ve 9 mescidin tahrip edildiği belirtilmektedir⁹⁹. Bilindiği gibi Ağdam şehrinin büyük bir kısmı Ermenistan'ın işgali altındaydı ve işgal nedeniyle yaklaşık 200.000 Azeri'nin bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştı. Azerbaycan birlikleri 20 Kasım 2020'de şehre tekrar girmiş ve burayı terk eden Ermeni birliklerinin şehri yakıp yıktığını görmüştür. Şehirdeki birçok yapıyla birlikte, bütün idari binalar da zarar görmüştür. Burada bulunan Cuma Camisi'nin de iki minaresinden teki yıkılmıştır¹⁰⁰.

1954 Tarihli Sözleşme'ye Ermenistan 5 Eylül 1993, Azerbaycan ise 20 Eylül 1993 yılından beri taraftır, dolayısıyla bu sözleşmenin hükümleri uluslararası yapılageliş kuralı olup olmamalarından bağımsız olarak, zaten söz konusu iki devleti bağlamaktadır. Aynı durum, bu sözleşmeye ek olarak yapılan protokoller için de geçerlidir. 1954 Tarihli Sözleşme'ye İlişkin Birinci Protokol'e Ermenistan'ın ve Azerbaycan'ın taraf olma tarihleri, sözleşmenin kendisine taraf olma tarihleriyle aynıdır. 1954 Tarihli Sözleşme'ye İlişkin İkinci Protokol'e ise Azerbaycan 17 Nisan 2001 tarihinde, Ermenistan ise 18 Mayıs 2006 tarihinde taraf olmuştur¹⁰¹. Anılan uluslararası hukuk metinlerine taraf olunması, ilgili devletlerin silahlı çatışma sırasında kültürel varlıklara verdiği zarar nedeniyle sorumluluğunu doğurmaktadır. Peki, bu sorumluluğun ortaya konulması hangi yollarla mümkündür?

Kültürel varlıkların korunmasıyla ilgili uluslararası insancıl hukuk kurallarının ihlali, diğer uluslararası insancıl hukuk kurallarının ihlali gibi, bireysel cezai sorumluluğa neden olmaktadır. Bu varlıklara zarar verilmesiyle ilgili bireysel cezai sorumluluğa hükmedilmesine ve yaptırım uygulanmasına, UCM'nin *Al Mahdi* kararı örneği yol gösterici olarak kabul edilebilir mi? Hiç kuşkusuz bunun değerlendirilmesi gerekmektedir. Bilindiği gibi soykırım suçu, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve saldırı suçu kapsamına giren suçlar için UCM'nin yargı yetkisini kullanması mümkündür. Öte yandan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın UCM'nin yargı yetkisini tanımamış olması, Dağlık Karabağ bölgesinde kültürel varlıklara yönelik saldırıların ve diğer uluslararası suçların yargılanmasının anılan mahkeme tarafından yapılması ihtimalini azaltmaktadır. Geriye sadece BM Güvenlik Konseyi tarafından bazı kişilerin UCM'ye ve UCM Savcılığı'nın bu doğrultuda soruşturma başlatması yöntemi kalmaktadır¹⁰².

Yukarıda da değinildiği gibi, *Al Mahdi* kararında UCM'nin Mali'de bir silahlı çatışma olduğunu kabul ettiği ve kültürel varlıkların zarar gördüğü bölgenin *Al Mahdi*'nin de birlikte hareket ettiği silahlı grupların etkili kontrolü altında olduğunu belirttiği görülmektedir. Bu doğrultuda düşünüldüğünde, Dağlık Karabağ'daki etkili kontrolü elinde tutan tarafın, Ermenistan olduğu AIHM'in *Chiragov* ve diğerleri Ermenistan'a karşı kararında ortaya konmuştur. Ermenistan, bölgedeki mülkiyet hakkı ihlallerinden sorumlu kabul edilmiştir. O halde en azından Dağlık Karabağ'ı çok uzun süredir elinde bulunduran Ermenistan'ın ve Ermenistan adına veya onun desteğiyle hareket eden kişilerin, buradaki kültürel varlıkların zarar görmesinden sorumlu olduğu görülmektedir. Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşananların da silahlı çatışma olduğu da açık bir şekilde bilinmektedir. UCM'nin herhangi bir yöntemle yargılama imkanı bulması

of the United Nations General Assembly under Agenda Item 86: "The Rule of Law at the National and International Levels," 22.10.2020, https://www.un.org/en/ga/sixth/75/pdfs/statements/rule_of_law/09mtg_azerbaijan.pdf (Erişim Tarihi: 27.12.2020) ve Letter dated 27 September 2020 from the Permanent Representative of Armenia to the United Nations addressed to the Secretary-General, <https://un.mfa.gov.az/> (Erişim Tarihi: 27.12.2020).

⁹⁸ EAKIN, Hugh: "When an Enemy's Cultural Heritage Becomes One's Own", 30.10.2020, <https://www.nytimes.com/2020/11/30/opinion/armenia-azerbaijan-monuments.html> (Erişim Tarihi: 05.12.2020). Ermenistan'ın kendi kültürünü yansıtan varlıklara Azerbaycan tarafından zarar verildiğine yönelik iddiaları ve görüntüler ile, Azerbaycan'ın karşı iddiaları için bkz: Armenians in Nagorno-Karabakh Fear Destruction of Their Cultural Heritage, 24.10.2020, <https://observers.france24.com/en/asia-pacifique/20201124-armenians-in-nagorno-karabakh-fear-destruction-of-their-cultural-heritage> (Erişim Tarihi: 05.12.2020).

⁹⁹ Azerbaycan'ın İşgal Altındaki Toprakları Karabağ, 29.09.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycanin-ısgal-altındaki-toprakları-karabağ/1989594> (Erişim Tarihi: 07.12.2020). Ayrıca bkz: Cavid KASIMLI, Cavid/EFEGİL, Ertan: Dağlık Karabağ Üzerine Yazılar, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2014, s.167.

¹⁰⁰ HACIOĞLU, Nerdun: "Ağdam'daki Barbarlık Gün Açarınca Ortaya Çıktı," 22.11.2020, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/agdamdaki-barbarlik-gun-agarinca-ortaya-cikti-41668791> (Erişim Tarihi: 07.11.2020).

¹⁰¹ <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/convention-and-protocols/states-parties/> (Erişim Tarihi: 07.12.2020).

¹⁰² ACER, s.15.

halinde, bu çatışmalarda zarar gören kültürel varlıklarla ilgili bireysel cezai sorumluluğu ortaya koyacak kararlar alması kaçınılmaz gözükmektedir.

Dağlık Karabağ bölgesinde işlenen insancıl hukuk ihlalleri için ulusal yargılamaların yapılması ihtimali de hala geçerlidir. Zaten işlenen suçlara ilişkin toplanan deliller ve yapılan tespitler, Azerbaycan Başsavcılığı tarafından kamuya bazen paylaşılmaktadır. İleride Azerbaycan'ın bir yargılama yapması belki de söz konusu olacak, ulusal yargılama mekanizmaları, söz konusu ihlalleri Azerbaycan ulusal ceza hukukuna göre yargılayacaktır¹⁰³. Ermenistan'ın da kendi ulusal hukukuna göre gerçekleştirilen insancıl hukuk ihlallerini yargılaması da eşit derecede mümkündür; ancak mevcut siyasi koşullar altında Ermenistan'ın kendi vatandaşı olan görevlilerini yargılaması, özellikle Dağlık Karabağ bölgesinde Azerbaycan'ın elde ettiği son başarılarından sonra halkın gösterdiği tepki nedeniyle¹⁰⁴, zor gözükmektedir.

Uluslararası Af Örgütü de, hem Azerbaycan'a, hem de Ermenistan'a, bütün uluslararası insancıl hukuk kurallarına uyma, bütün ihlalleri soruşturma ve bütün sivil unsurları koruma çağrısı yapmıştır¹⁰⁵. Öte yandan, 1954 Tarihli Sözleşme'ye İlişkin İkinci Protokol'ün 15. maddesi de bu anlamda çok büyük önem taşımaktadır. Bu maddeye göre, bir kimsenin kasten 1954 Tarihli Sözleşme'yi veya ikinci ek protokolü ihlal edecek biçimde davranışlar gerçekleştirmesi halinde, suç işlemiş sayılacaktır. İkinci ek protokole taraf olan devletlerin, bu düzenlemede yer verilen davranışları kendi iç hukuklarında da ceza gerektiren suç eylemleri olarak düzenlemeleri ve ihlalde bulunan kişileri uluslararası hukuku da göz önünde bulundurarak cezalandırmaları gerekmektedir¹⁰⁶. Anlaşılabilirliği gibi, Ermenistan ve Azerbaycan bu düzenleme gereğince de ilgilileri yargılama yükümlülüğü altındadır.

UCM veya tarafların ulusal hukuk sistemlerinin kullanılarak yargılama yapılması dışında diğer bazı yöntemler de kullanılabilir. Bunlardan birisi, *ad hoc* bir mahkeme kurarak yargılamanın yapılmasıdır. Bilindiği gibi uluslararası hukuk Nürnberg Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Uzakdoğu Uluslararası Ceza Mahkemesi uygulamalarıyla *ad hoc* mahkeme yöntemiyle tanışmıştır. Ardından, nispeten daha güncel örnekler olan, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi BM Güvenlik Konseyi'nin kararları ışığında kurulmuştur¹⁰⁷. Uluslararası insancıl hukuk kurallarının yorumlanması ve uygulanması açısından çok önemli olan bu mahkemeler, bireylerin uluslararası insancıl hukuku ihlal eden faaliyetlerinin cezai sonuçlar doğurabileceğini gösteren, önemli modellerdir. Dağlık Karabağ için de kurulacak *ad hoc* mahkemelerde objektif bir şekilde yürütülen yargılamalarla, Dağlık Karabağ'da yaşanan çatışmalarda insancıl hukuk kurallarını ihlal edenlerin cezai sorumluluğu ortaya konulabilecek, yaşananlar gelecek nesiller için kayıt altına alınabilecek ve insanlığın ortak hafızasında yerini alacaktır¹⁰⁸.

¹⁰³ ACER, s.15.

¹⁰⁴ <https://tr.euronews.com/2020/11/11/ermenistan-da-karabag-da-imzalanan-ateskes-sonras-binlerce-kisi-pasinyan-n-istifas-n-isted> (Erişim Tarihi: 05.12.2020).

¹⁰⁵ <https://bianet.org/bianet/yasam/231860-af-orgutu-nden-azerbaycan-ve-ermenistan-a-cagri> (Erişim Tarihi: 05.12.2020).

¹⁰⁶ Anılan maddeye göre suç sayılacak davranışlar şu şekilde sıralanmaktadır: 1. Gelişmiş koruma altında bulunan kültürel varlığı, saldırı hedefi haline getirmek, 2. Gelişmiş koruma altında bulunan kültürel varlığı ya da onun yakın çevresini askeri faaliyetlere katkıda bulunmak için kullanmak, 3. Sözleşme ve bu Protokol çerçevesinde koruma altındaki kültürel varlığın yüksek düzeyde zarar görmesini sağlamak veya buna el koymak, 4. Bu Protokol kapsamında korunan kültürel varlığı saldırı hedefi olarak kabul etmek, 5. Sözleşme çerçevesinde korunan kültürel varlığa yönelik şunlar gibi eylemlerde bulunmak: Hırsızlık, yağma, emaneti kötüye kullanma veya barbarlık. Anılan ek protokolün İngilizce metni için bkz: 1954 Tarihli Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Varlıkların Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye İlişkin İkinci Protokol, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15207&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (Erişim Tarihi: 16.12.2020).

¹⁰⁷ Uluslararası hukukta *ad hoc* mahkemelerin kurulmasına ilişkin bilgi için bkz: STERIO, Milena: "The Yugoslavia and Rwanda Tribunals: A Legacy of Human Rights Protection and Contribution to International Criminal Justice", in STERIO, Milena/SCHARF, Michael (ed.), The Legacy of Ad Hoc Tribunals in International Criminal Law: Assessing the ICTY's and the ICTR's Most Significant Legal Accomplishments, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, s.9-56. BM Güvenlik Konseyi'nin BM Şartı'nın VII. Bölümü çerçevesinde aldığı ve anılan *ad hoc* mahkemeleri kuran kararları için bkz: BM Güvenlik Konseyi, 25.05.1993, S/RES/827, https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_827_1993_en.pdf (Erişim Tarihi: 25.02.2021) ve BM Güvenlik Konseyi, 8.11.1994, S/RES/955, <https://www.refworld.org/docid/3b00f2742c.html> (Erişim Tarihi: 25.02.2021).

¹⁰⁸ MAVIŞ, Volkan: "Yapıcı Adalet Yaklaşımı Olarak Hakikat Komisyonları", AÜHFD, 65(2), 2016, s.373.

Hem ulusal, hem de uluslararası özellikler barındıran *hybrid* yargılama yönteminin denenmesinin önünde de herhangi bir engel bulunmamaktadır. Ermenistan ve Azerbaycan anlaşp, hem kendi ulusal yargı sistemlerinin özelliklerini barındıran, hem de uluslararası boyutu olan bir yargılama mekanizması kurabilir. Bu tarz *hybrid* yargılama yönteminde, hem tarafların ulusal yargı sistemleri, hem de uluslararası hukuk birlikte kullanılmaktadır. Böylece uluslararası bir sorunla ilgili olarak ulusal yargı sistemlerinin yetersiz olduğu noktalar giderilebilmekte, yargılamayı yapacak olan mahkemenin uluslararası özelliği de olduğu için, yargılananların bağımsız ve tarafsız bir şekilde yargılanmayacaklarına ilişkin şüphelerinin önüne geçilebilmektedir. Bu yöntemde hem yerel hukukçular, hem de dışarıdan gelen ve taraflara yabancı olan hukukçular da kullanılabilir¹⁰⁹.

Ayrıca ilgili devletlerin sorumluluğunun ortaya konulması için tarafların yargı yetkisini tanınması koşuluyla Uluslararası Adalet Divanı (UAD)'na başvurulması ya da tahkime gidilmesi de mümkündür. Bilindiği gibi, BM Şartı'nın¹¹⁰ 93. maddesine göre, BM üyesi bütün devletler, UAD Statüsü'ne de taraftır. Bu doğrultuda, BM üyesi devletler olan Azerbaycan ve Ermenistan, Dağlık Karabağ bölgesindeki uluslararası insancıl hukuk ihallerinden kaynaklı sorumluluğa ilişkin davaya bakması için UAD'nin yargı yetkisini kabul edebilir. Bu doğrultuda UAD'nin ilgili devletin sorumluluğunu ortaya koyması mümkün olacaktır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)'nin¹¹¹ 33. maddesi gereği, AİHM de devletlerarası başvurulara açıktır. AİHS'nin metni incelendiğinde, çevre hakkına ilişkin bir düzenlemenin olmadığı görülmektedir; ancak AİHM, *Hatton* ve diğerleri Birleşik Krallık'a karşı davasında vermiş olduğu kararında, bireylerin çevresel haklarının olduğu ifadesini kullanmıştır¹¹². *Branduse* Romanya'ya karşı davasında ise devletin çevre kirliliğini önlememesini AİHS'in sekizinci maddesinde düzenlenen 'Özel ve aile hayatına saygı' hakkının ihlali olarak yorumlamıştır¹¹³. Bu doğrultuda AİHM bünyesinde devletlerin çevreyi koruma yükümlülüğü altında olduğu görülmektedir¹¹⁴. *Iera Moni Profitou Iliou Thiras* Yunanistan'a karşı davasında AİHM, doğanın korunmasının önemini vurgularken, kültürel çevrenin korunmasının önemli olduğunu da ortaya koymuştur¹¹⁵. Bu doğrultuda, kültürel varlıkların korunmasının da kültürel çevreye dahil olduğunu belirtmek günümüzde yanlış olmayacaktır¹¹⁶. O halde, AİHM bünyesinde, devletlerarası başvuru yöntemi kullanılarak, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ bölgesindeki kültürel varlıklara ilişkin zararının sorumluluğu da ortaya konulabilecektir. Kendi iddiaları açısından Ermenistan'ın da aynı yolu izlemesi mümkündür.

VI. SONUÇ

Uluslararası hukuk sùjelerinin hukuka aykırı eylemleri ile doğan zarar ve bozulan uluslararası güvenlik, ihlalcilere yönelik yaptırımların uygulanmasıyla sağlanacaktır. Bu durum, ayrıca, gelecekteki potansiyel uluslararası hukuk veya insancıl hukuk ihlalleri açısından da caydırıcı etkiye sahip olacaktır.

Çalışmada uluslararası insancıl hukuk kuralları kapsamında kültürel varlıkların korunmasına ilişkin düzenlemelere yer verilmiş, ardından Dağlık Karabağ ile ilgili yaşanan silahlı çatışmalarda tarafların kültürel varlıkların gördüğü zarara ilişkin iddialarına değinilmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki silahlı çatışmalarda karşılaşılan bütün insancıl hukuk kurallarının ihlallerinin ve çalışma özelinde de değinilen kültürel varlıkların korunmasına ilişkin insancıl hukuk ihlallerinin sorumlularının tespit edilmesi çok önemlidir. İlgili devletlerin sorumluları ortaya konup, uygun zarar giderim yöntemlerine başvurulurken, bireylerin de cezai sorumluluğunun tespit edilmesi, uygun olacaktır.

¹⁰⁹ Uluslararası hukukta *hybrid* mahkemelerin kurulmasına ilişkin bilgi için bkz: NOUWEN, Sarah: "Hybrid Courts-The Hybrid Category of a New Type of International Crimes Courts", *Utrecht Law Review*, 2(2), 2006, s.192 vd.

¹¹⁰ BM Şartı'nın metni için bkz: https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf (Erişim Tarihi: 25.02.2021).

¹¹¹ AİHS'nin metni için bkz: https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf (Erişim Tarihi: 25.02.2021).

¹¹² *Hatton* ve diğerleri Birleşik Krallık'a Karşı, AİHM, 08.09.2003, 36022/97, Final Judgement, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%7B%22document%22,%22itemid%22:%7B%22001-61188%22%7D%7D> (Erişim Tarihi: 25.02.2021), prgrf.122.

¹¹³ *Branduse* Romanya'ya Karşı, AİHM, 07.04.2009, 6586/03, Final Judgement, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%7B%22001-92073%22%7D%7D>, (Erişim Tarihi: 25.02.2021), prgrf.72 vd.

¹¹⁴ AİHM'in çevre hakkına ilişkin içtihadına yönelik ayrıntılı bilgi için bkz: DUYMAZ, Erkan: "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı", *İÜSBFD*, 47, 2012, s.133 vd.

¹¹⁵ *Iera Moni Profitou Iliou Thiras* Yunanistan'a Karşı, AİHM, 22.12.2005, 32259/02, Final Judgement, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%7B%22001-71847%22%7D%7D> (Erişim Tarihi: 25.02.2021), prgrf.38.

¹¹⁶ DUYMAZ, s.134.

AİHM, *Chiragov* ve diğerleri Ermenistan'a karşı kararında işgalin ve silahlı çatışmaların yaşandığı dönemde Dağlık Karabağ'da etkili otoritenin Ermenistan olduğunu ortaya koymuştur. Bu kapsamda, Dağlık Karabağ'da zarar gören kültürel varlıkların sorumluluğu Ermenistan'a aittir. UCM, *Al Mahdi* kararında silahlı çatışmalar sırasında kültürel varlıkların zarar görmesinin uluslararası bir suç olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda taraflara önerilen, Uluslararası Af Örgütü'nün çağrısına kulak vermeleri ve kültürel varlıklara ilişkin uluslararası sorumluluğu ortaya çıkaracak yargılamaların önünü açmalarıdır. Sadece kültürel varlıklara ilişkin değil, bunun yanında, bütün uluslararası insancıl hukuk kuralı ihlallerini araştırmaları, sorumluların ortaya çıkması için gerekli işbirliğini yapmaktan kaçınmamaları da önemlidir. Uluslararası barış ve güvenliğin gelişmesine ve adaletin sağlanmasına ancak bu şekilde katkı koyabileceklerdir. 10 Kasım 2020 tarihli andlaşmanın yapılmasının ardından Ermenistan'ın boğuştuğu çeşitli iç gerginlik olayları, bunu yapmalarını engellememelidir. Çünkü kalıcı barışa ancak hukuk kurallarını ihlal edenlerin ortaya konulmasıyla ulaşılabilmektedir.

Bosna'da yaşananlar, insanlığın kültürel mirasa dokunmaması gerektiğini öğreten bir örnek olamamıştır ki, Mali'de, Irak'ta, Suriye'de yeni örnekler yaşanmış, en sonunda da Dağlık Karabağ örneği gerçekleşmiştir. Dağlık Karabağ'da yaşanan kültürel varlıklara yönelik saldırı örneklerinin cezasız kalmaması, hiç kuşkusuz UCM'nin *Al Mahdi* kararıyla oluşmaya başlayan uygulamayı geliştirecektir.

KAYNAKÇA

- ABDULLAHZADE, Cavid: *Hukuki Yönleriyle Dağlık Karabağ Sorunu*, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018.
- ACER, Yücel: *Ermenistan'ın Savaş Suçları Uluslararası Hukuk ve Ermenistan'ın Karabağ'a Dair Askeri Faaliyetleri*, Seta Analiz, (337), Ekim 2020.
- ASLAN, Yasin: "Uluslararası Ceza Divanı ve Kişisel Ceza Sorumluluğu", *TBB Dergisi*, 73, 2007, s.239-255.
- Cavid KASIMLI, Cavid/EFEGİL, Ertan: *Dağlık Karabağ Üzerine Yazılar*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2014.
- ÇAKIRCA, Düzgün: "Savaşın Savunmasız Düşmanı-Kültürel Miras", *MÜSBİD*, 4(6), 2015, s.16-35.
- ÇOKIŞLER, Elvan: "Silahlı Çatışmalar Sırasında Kültürel Malların Korunması Rejimi: Tarihsel Gelişimin Analizi", *Uluslararası İlişkiler*, 16(61), 2019, s.55-74.
- DOST, Süleyman: "Uluslararası Hukukta Bağlayıcı Olmayan Hukuk", *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(173-174), 2019, s.35-72.
- DUYMAZ, Erkan: "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı", *İÜSBFD*, 47, 2012, s.121-160.
- EKİCİ, Yunus: "Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu", *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 2017, s.62-77.
- FRANCIONI, Francesco: "Beyond State Sovereignty: The Protection of Cultural Heritage as a Shared Interest of Humanity", *Michigan Journal of International Law*, 25(4), 2004, s.1209-1228.
- GERSTENBLITH, Patty: "Archaeology in the Context of War: Legal Frameworks for Protecting Cultural Heritage During Armed Conflict", *Journal of the World Archaeological Congress*, 5(1), 2009, s.18-31.
- GÜLER, Şükrü: "Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not", *AÜSBFD*, 47(1), 1992, s.181-185.
- GÜNEYSU, Gökhan: "Askeri Gereklik İlkesi ve Uluslararası İnsancıl Hukuk", *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 2012, s.91-108.
- HAMIDOV, Habil: "Armenian Aggression Against the Azerbaijani People and its Cultural Heritage", *AJHSSR*, 4(2), 2020, s.295-310.
- ISAYEV, Tuğçe: "Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ın İşgalinden Doğan Uluslararası Sorumluluğu", *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 2018, s.19-34.
- KURAN, Selami/KAHRAMAN, Şeyda Türkay: "Silahlı Çatışmalarda Kültürel Varlıkların Korunması Hukuki Rejiminde Bir İstisna Olarak "Askeri Gereklik": Antlaşmalarla Getirilen Düzenlemeler", *MÜHF-HAD*, 23(1), 2017, s.89-158.
- MAVIŞ, Volkan: "Yapıcı Adalet Yaklaşımı Olarak Hakikat Komisyonları", *AÜHFD*, 65(2), 2016, s.349-392.
- MODEBADZE, Valeri: "The Escalation of Conflict Between Armenians and Azerbaijanis and the Problems of Peaceful Resolution of the Nagorno-Karabakh War", *Journal of Liberty and International Affairs*, 6(3), 2021, s.102-110.

- NAHLIK, Stanislaw: “International Law and the Protection of Cultural Property in Armed Conflicts”, Hastings Law Journal, 27(5), 1976, s.1069-1087.
- NOUWEN, Sarah: “Hybrid Courts-The Hybrid Category of a New Type of International Crimes Courts”, Utrecht Law Review, 2(2), 2006, s.190-214.
- ÖKTEM, Emre: “Silahlı Çatışma Halinde Kültür Varlıklarının Korunması: Bosna-Hersek Örneği”, in Sönmezoğlu, Faruk (ed.), Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar, Der Yayınları, İstanbul 1998, s.129-166.
- PİRİM, Ceren Zeynep: “Uluslararası Sorumluluk Hukukunda Devletlerin Ağırlaştırılmış Sorumluluğu: Kuramsal Bir Değerlendirme”, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, 32(2), 2012, s.147-182.
- SÖKER, Çağlar: “Dağlık Karabağ Sorunu’nun Çatışmayı Çözme Perspektifinden İncelenmesi”, KAÜİİBFD, 8(16), 2017, s.555-574.
- STERIO, Milena: “The Yugoslavia and Rwanda Tribunals: A Legacy of Human Rights Protection and Contribution to International Criminal Justice”, in STERIO, Milena/SCHARF, Michael (ed.), The Legacy of Ad Hoc Tribunals in International Criminal Law: Assessing the ICTY’s and the ICTR’s Most Significant Legal Accomplishments, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, s.9-56.
- YAMANER, Melike Batur et al.: 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- YAVUZ, Hakan: “Bir Savaş Suçu Olarak Kültürel Miras Niteliğindeki Eserlere Yönelik Saldırı Eylemi Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin Al Mahdi Kararı Üzerine Bir İnceleme”, Ankara Barosu Dergisi, (3), 2017, s.163-196.
- YILMAZ, Meşkure: “Karabağ Savaşı ve Adım Adım Hocalı Soykırımı”, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, 9(2), 2013, s.95-104.

Online Kaynaklar

- 09.11.2020 Tarihli Ateşkes Andlaşması, <https://www.civilnet.am/news/2020/11/10/9-Points-Signed-by-Aliyev-Pashinyan-Putin-on-Karabakh/407092> (Erişim Tarihi: 05.11.2020).
- 1954 Tarihli Silahlı Çatışma Halinde Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263666/silahlı-bir-catisma-halinde-kultur-mallarinin-korunmasi-.html> (Erişim Tarihi: 01.12.2020).
- 1954 Tarihli Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Varlıkların Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme’ye İlişkin İkinci Protokol, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15207&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (Erişim Tarihi: 16.12.2020).
- 1977 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Anayasası, <https://www.departments.bucknell.edu/russian/const/1977toc.html> (Erişim Tarihi: 12.02.2021).
- Almost all of Karabakh Mosques Completely Destroyed by Armenians-ANAS, 11.11.2020, <https://menafn.com/1101109405/Almost-all-of-Karabakh-mosques-completely-destroyed-by-Armenians-ANAS> (Erişim Tarihi:05.12.2020).
- Armenia and Azerbaijan Fight Over Disputed Nagorno-Karabakh, 27.09.2020, <https://www.bbc.com/news/world-europe-54314341> (Erişim Tarihi: 24.02.2021).
- Armenians in Nagorno-Karabakh Fear Destruction of Their Cultural Heritage, 24.10.2020, <https://observers.france24.com/en/asia-pacifique/20201124-armenians-in-nagorno-karabakh-fear-destruction-of-their-cultural-heritage> (Erişim Tarihi: 05.12.2020).
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi/186 sayılı Bilgi Notu, 2015, https://www.echr.coe.int/Documents/CLIN_2015_06_186_TUR.pdf (Erişim Tarihi: 07.12.2020).
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf (Erişim Tarihi: 25.02.2021).
- Azerbaycan’ın İşgal Altındaki Toprakları Karabağ, 29.09.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycanin-ısgal-altındaki-toprakları-karabağ/1989594> (Erişim Tarihi:07.12.2020).
- Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 30.04.1993, S/RES/822, <http://unscr.com/en/resolutions/822> (Erişim Tarihi: 27.12.2020).
- Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 25.05.1993, S/RES/827, https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_827_1993_en.pdf (Erişim Tarihi: 25.02.2021).
- Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 29.07.1993, S/RES/853, <http://unscr.com/en/resolutions/853> (Erişim Tarihi: 27.12.2020).
- Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 14.10.1993, S/RES/874, <http://unscr.com/en/resolutions/874> (Erişim Tarihi: 27.12.2020).
- Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 12.11.1993, S/RES/884, <http://unscr.com/en/resolutions/884>

- (Erişim Tarihi: 27.12.2020).
- Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 8.11.1994, S/RES/955, <https://www.refworld.org/docid/3b00f2742c.html> (Erişim Tarihi: 25.02.2021).
- Birleşmiş Milletler Şartı, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf (Erişim Tarihi: 25.02.2021).
- Branduse Romanya'ya Karşı, AİHM, 07.04.2009, 6586/03, Final Judgement, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-92073%22%5D%7D>, (Erişim Tarihi: 25.02.2021)
- Chiragov ve Diğerleri Ermenistan'a Karşı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 12.12.2017, 13216/05, Final Judgement, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%22%5D%7D,%22itemid%22:%5B%22001-179554%22%5D%7D> (Erişim Tarihi: 28.12.2020).
- Chiragov ve Diğerleri Ermenistan'a Karşı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 16.06.2015, 13216/05, Judgement (Merits), <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22chiragov%22%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22%22CHAMBER%22%22%5D%7D,%22itemid%22:%5B%22001-155353%22%5D%7D> (Erişim Tarihi: 25.12.2020).
- Cultural Rights Note by the Secretary-General, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 09.08.2016, A/71/317, <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/71/317> (Erişim Tarihi: 27.12.2020).
- Decision of the Intergovernmental Committee, UNESCO, 5.COM 6.24 <https://ich.unesco.org/en/decisions/5.COM/6.24> (Erişim Tarihi: 26.12.2020).
- Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with Commentaries, Uluslararası Hukuk Komisyonu, 2001, https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (Erişim Tarihi: 28.12.2020).
- EAKIN, Hugh: "When an Enemy's Cultural Heritage Becomes One's Own", 30.10.2020, <https://www.nytimes.com/2020/11/30/opinion/armenia-azerbaijan-monuments.html> (Erişim Tarihi: 05.12.2020).
- Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü, https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf (Erişim Tarihi 12 Aralık 2020).
- HACIOĞLU, Nerdun: "Ağdam'daki Barbarlık Gün Açarınca Ortaya Çıktı," 22.11.2020, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/agdamdaki-barbarlik-gun-agarınca-ortaya-cikti-41668791> (Erişim Tarihi: 07.11.2020).
- Hatton ve diğerleri Birleşik Krallık'a Karşı, AİHM, 08.09.2003, 36022/97, Final Judgement, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%22%5D%7D,%22itemid%22:%5B%22001-61188%22%5D%7D> (Erişim Tarihi: 25.02.2021).
- <https://bianet.org/bianet/yasam/231860-af-orgutu-nden-azerbaycan-ve-ermenistan-a-cagri> (Erişim Tarihi: 05.12.2020).
- <https://icil.org.tr/kulturel-varliklarin-korunmasinda-uluslararasi-ceza-mahkemesinin-rolu/> (Erişim Tarihi: 04.12.2020).
- <https://tr.euronews.com/2020/11/11/ermenistan-da-karabag-da-imzalanen-ateskes-sonras-binlerce-kisi-pasinyan-n-istifas-n-isted> (Erişim Tarihi: 05.12.2020).
- <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/convention-and-protocols/states-parties/> (Erişim Tarihi: 07.12.2020).
- <https://www.unesco.org/tr/Pages/158/177/S%C3%B6zle%C5%9Fmeler> (Erişim Tarihi: 06.12.2020).
- Iera Moni Profitou Iliou Yunanistan'a Karşı, AİHM, 22.12.2005, 32259/02, Final Judgement, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-71847%22%5D%7D> (Erişim Tarihi: 25.02.2021).
- Information by Azerbaijan to the study on intentional destruction of cultural heritage (Responses to the Questions by Ms. Karima Bennoune, Special Rapporteur in the Field of Cultural Rights), <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/CulturalRights/DestructionHeritage/States/Azerbaijan.pdf> (Erişim Tarihi: 27.12.2020).
- İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'ye Ek 1. Protokol, <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/127a3--Insan-Haklari-ve-Temel-Ozgurluklerin-Korunmasina-Iliskin-Sozlesme%E2%80%99ye-Ek-Protokol.pdf> (Erişim Tarihi: 07.12.2020).
- Kelbecer'in Boşaltılması İçin Ermenistan'a Ek Süre Verildi, 15.11.2020, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kelbecerin-bosaltilmasi-icin-ermenistana-ek-sure-verildi-531068.html> (Erişim Tarihi: 07.12.2020).
- Letter dated 27 September 2020 from the Permanent Representative of Armenia to the United Nations addressed to the Secretary-General, <https://un.mfa.gov.az/> (Erişim Tarihi: 27.12.2020).

- MUSAYEV, Tofiq: "Statement by Deputy Permanent Representative of the Republic of Azerbaijan at the Sixth Committee of the Seventy-fifth Session of the United Nations General Assembly under Agenda Item 86: "The Rule of Law at the National and International Levels," 22.10.2020, https://www.un.org/en/ga/sixth/75/pdfs/statements/rule_of_law/09mtg_azerbaijan.pdf (Erişim Tarihi: 27.12.2020).
- Prosecutor v. Jokic, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, 09.05.2007, IT-02-60-A, <https://www.refworld.org/cases,ICTY,48ac10ac2.html> (Erişim Tarihi: 26.12.2020).
- Statement from the Office of the Prosecutor of the International Criminal Court, 24.04.2012, <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=otpstatement240412&ln=en> (Erişim Tarihi: 24.02.2020).
- The Prosecutor v Ahmad Al Faqi Al Mahdi, Uluslararası Ceza Mahkemesi, ICC-01/12-01/15, https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2016_07244.PDF (Erişim Tarihi: 22.12.2020).
- The Situation in the Occupied Territories of Azerbaijan, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 25.04.2008, A/RES/62/243, <https://undocs.org/A/RES/62/243> (Erişim Tarihi: 27.12.2020).
- Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü, <http://sorular.rightsagenda.org/Uploads/UCM%20MEV/Roma%20Stat%C3%BCs%C3%BC.pdf> (Erişim Tarihi: 02.12.2020).
- UNESCO Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi, <https://www.unesco.org.tr/pages/180/17> (Erişim Tarihi: 06.12.2020).
- YALÇINKAYA, Alaeddin: "Gence Soykırımı, İnsancıl Hukuk ve Cenevre Sözleşmeleri", Turkish Forum, 03.12.2020, <https://www.turkishnews.com/tr/content/> (Erişim Tarihi: 20.12.2020).